

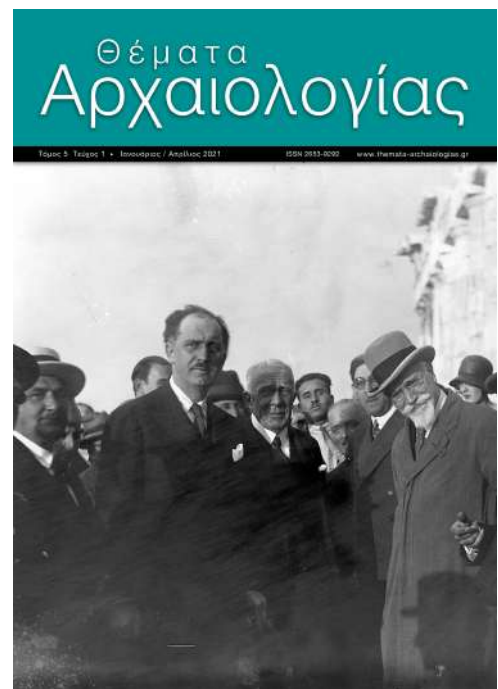

Η Ιτωνία Αθηνά και η ανθρώπινη συνείδηση.
Η περίπτωση της βιοωτικής λατρείας στην Κορώνεια

Συγγραφέας: Ελένη Γ. Γούλα

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2021/10/itonia-athena-2021-5-1-76-101.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 5, τεύχος 1, Ιανουάριος/Απρίλιος 2021, σ. 76-101

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Η Ιτωνία Αθηνά και η ανθρώπινη συνείδηση

Η περίπτωση της βοιωτικής λατρείας στην Κορώνεια

Ελένη Γ. Γούλα

Υποψήφια Διδάκτωρ
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
και Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
elgoula@yahoo.gr

Η λατρεία της Ιτωνίας Αθηνάς, αν και σήμερα σχεδόν άγνωστη στο ευρύ κοινό, στην αρχαιότητα φαίνεται να είχε ιδιαίτερο κύρος, τουλάχιστον στις συγκεκριμένες περιοχές όπου συναντάται (Θεσσαλία, Βοιωτία, Αμοργός, Αθήνα). Ιδιαίτερα οι Βοιωτοί την τιμούσαν ως «εθνική» θεότητα τους και το ιερό της, κοντά στην Κορώνεια, ήταν το κέντρο του *Βοιωτικού Κοινού*. Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται στη μυστηριακή φύση της Βοιωτικής λατρείας της, η οποία δεν έχει πιστοποιηθεί αλλού. Προσπαθεί να σκιαγραφήσει αυτήν την σχεδόν άγνωστη μυστηριακή λατρεία, η οποία φαίνεται να έχει σχηματιστεί υπό την επήρεια του Ορφισμού. Η Ιτωνία Αθηνά, μια μορφή που φαίνεται να συνδυάζει τις ιδιότητες της Μεγάλης Μητέρας-Ρέας, συνδέθηκε με τον χθόνιο Δία των Ορφικών. Η λατρεία, στην οποία εμπλέκονται και άλλες μορφές, φαίνεται ότι αφορούσε την ανθρώπινη συνείδηση και στόχευε στην κατάκτηση από τους μυημένους της αυτογνωσίας και της ελεύθερης βούλησης. Η θεωρία του Αριστοτέλη *Περί Μνήμης και Αναμνήσεως*, σε συνδυασμό με τις πλατωνικές θεωρίες και την Ορφική φιλοσοφία χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτικό εργαλείο για την αποκρυπτογράφηση της λατρείας.

Λέξεις ευρετηρίου

Κορώνεια
Ιτωνία Αθηνά
Μυστηριακή λατρεία
ορφισμός
αυτογνωσία
ανθρώπινη συνείδηση
Μνήμη και Ανάμνηση
Αριστοτέλης

Η λατρεία της Ιτωνίας Αθηνάς¹ θεωρείται ότι ήταν τοπικής εμβέλειας και έχει συσχετιστεί με το αιολικό φύλο. Ιερά της αναφέρονται (εικ.1) σε περιοχές όπου είχαν ζήσει οι Βοιωτοί: στην βοιωτική Κορώνεια και στη Θεσσαλία. Στην τελευταία έχει ανασκαφεί ιερό της Ιτωνίας στη θέση Φύλια, στη ΝΔ Θεσσαλία (νομός Καρδίτσας), αλλά υποστηρίζεται πως, σύμφωνα με τη φιλολογική παράδοση, θα πρέπει να υπήρχαν περισσότερα που δεν έχουν εντοπιστεί, ένα εκ των οποίων στην αταύτιστη πόλη Άλω, στη ΝΑ Θεσσαλία (νομός Μαγνησίας). Ωστόσο, επιγραφικά η λατρεία μαρτυρείται επίσης στο νησί της Αμοργού (θέση Ψηλή Τράφος, μεταξύ των πόλεων Μινώας και Αρκεσίνης) και στην Αθήνα, όπου στην περιοχή του Ιλισού εικάζεται η θέση κάποιου ιερού που έδωσε το όνομά του στις γνωστές *Ιτώνια Πύλαι* του τείχους των Αθηνών.²

Το άρθρο εστιάζει στην Βοιωτική λατρεία της στην Κορώνεια, η οποία έχει συνδεθεί με τη συγκρότηση της *συλλογικής συνείδησης* των Βοιωτών. Εκτός από τη δημόσια πλευρά της, τη γιορτή Παμβοιώτια, η Ιτώνια λατρεία φαίνεται να είχε έναν χθόνιο και μυστηριακό χαρακτήρα, που δεν έχει προς το παρόν τεκμηριωθεί στις άλλες περιοχές. Αυτή η πλευρά της λατρείας, την οποία επισμαίνει ο Στράβων, δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή, και επιπλέον αμφισβητείται στην πρόσφατη μελέτη του Lalonde. Ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι η λατρεία είχε διαμορφωθεί υπό την επίδραση του ορφισμού. Η Ιτωνία Αθηνά, μορφή που συγχωνεύει ιδιότητες της Μεγάλης Μητέρας-Ρέας, συλλατρεύεται με τον ορφικό χθόνιο Δία, ο οποίος στην περιοχή φέρει το όνομα Λαφύστιος, αλλά στη λατρεία τους εμπλέκονται και άλλες μορφές (Ιοδάμα, Μέδουσα, Χάρωψ Ηρακλής, Ερμής).

Σε αντίθεση με τις υπάρχουσες ερμηνευτικές προτάσεις, στο παρόν άρθρο επιχειρείται η ερμηνευτική προσέγγιση της λατρείας λαμβάνοντας υπόψιν όλες τις μορφές που φαίνονται να εμπλέκονται σε αυτή, καθώς και τον μεταξύ τους συσχετισμό. Υποστηρίζεται ότι η λατρεία επεδίωκε την επίτευξη της αυτογνωσίας, την κατάκτηση του δελφικού ρητού *γνώθι σαυτόν*, και την καλλιέργεια της ελεύθερης βούλησης του Ανθρώπου, ως ουσιαστικούς παραμέτρους συγκρότησης της *πολιτισμικής μνήμης και συνείδησης*. Ως ερμηνευτικό εργαλείο αποκρυπτογράφησης του νοήματος μύθων

και λατρευτικών εικονογραφικών παραστάσεων που συσχετίζονται με τη συγκεκριμένη λατρεία, χρησιμοποιούνται θεωρίες αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, και κυρίως η αριστοτελική θεωρία *Περί Μνήμης και Αναμνήσεως*, καθώς θεωρείται ότι φιλοσοφία και μυστηριακή λατρεία στην αρχαία Ελλάδα μοιράζονται το ίδιο θεοσοφικό υπόβαθρο ήδη από τον 6ο αι. π.Χ.

Μέρος Α' Στοιχεία μυθολογικά, φιλολογικά, αρχαιολογικά

1. Η καθιέρωση της λατρείας της Ιτωνίας στην Κορώνεια

Κύριες πηγές της φιλολογικής παράδοσης για τη λατρεία της Ιτωνίας Αθηνάς στην Κορώνεια της Βοιωτίας (εικ. 1) είναι ο γεωγράφος Στράβων (9.2.29)³ και ο περιηγητής Πausanίας (9.34.1-5),⁴ που επισκέφθηκαν το ιερό, ο πρώτος τον 1ο αι. π.Χ. και ο δεύτερος τρεις αιώνες αργότερα, τον 2ο αι. μ.Χ.

Ο Στράβων αναφέρει ότι τη λατρεία της την έφεραν οι Βοιωτοί από τη θεσσαλική Άρνη μετά τον Τρωικό πόλεμο —60 χρόνια αργότερα (Θουκ. Α. 12)—, όταν, διωγμένοι από τα δωρικά θεσσαλικά φύλα, επέστρεψαν (*επανόντες*) στη Βοιωτία, κατέλαβαν την περιοχή του Ορχομενού και εγκαταστάθηκαν στην Κορώνεια. Συνδέεται, λοιπόν, με τους μύθους μετανάστευσης και εγκατάστασης των Βοιωτών στην περιοχή, όπου έδωσαν το όνομά τους, γεγονός που ιστορικά τοποθετείται την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.⁵

Παραδίδεται πως το ιερό της ήταν το κέντρο του *Βοιωτικού Κοινού* και φαίνεται πως αναδεικνύεται σε ομοσπονδιακό ιερό των Βοιωτών, στο εθνικό τους κέντρο, διαδικασία η οποία θεωρείται πως ξεκινά από τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ., αλλά τεκμηριώνεται επιγραφικά τον 3ο αι. π.Χ. Γι' αυτό, η Ιτωνία Αθηνά έχει χαρακτηριστεί η εθνική θεά των Βοιωτών.⁶ Η ονομασία της λατρείας αποδίδεται από τον Pausanias στο ήρωα Ιτώνιο (ή Ίτωνο), τον γιο του Αμφικτύονα (όνομα που παραπέμπει σε αμφικτυονίες).⁷ Κατά τον Στράβωνα, το νέο ιερό είχε την ίδια ονομασία με το θεσσαλικό (*ομώνυμον*) και δημιουργήθηκε δίπλα σε ποταμό που, *ομοφώνως* προς τον θεσσαλικό, τον είπαν *Κουάριο*, ή, κατά τον Αλκαίο, *Κωράλιο*. Εκεί, σημειώνει ο Pausanias, τελείτο μια φορά τον χρόνο, τον μήνα *Παμβοιώτιον* (Σεπτέμβρη/Οκτώβρη) και η με-

γάλη γιορτή *Παμβουώτια*, με αγώνες αθλητικούς, ιππικούς και μουσικούς, όπως πιστοποιούν και επιγραφικά στοιχεία.⁸ Αυτή ήταν η ανοιχτή, η δημόσια πλευρά της λατρείας της Ιτωνίας Αθηνάς.

Στη μυστηριακή της λατρεία στη Βοιωτία η Ιτωνία Αθηνά συλλατρευόταν και είχε ως πάρεδρο τον Άδη (κατά τον Στράβωνα) ή τον Δία (κατά τον Πausανία), κάτι που δεν έχει τεκμηριωθεί στις άλλες περιοχές λατρείας της.⁹ Όπως αναφέρει ο

Στράβων, υπήρχε «κατά τινά, ως φασίν, μυστικήν αίτιαν», δηλαδή *ιερός λόγος*.

Ο Lalonde θεωρεί ότι κάτι τέτοιο δεν ίσχυε, ούτε ότι η λατρεία ήταν μυστηριακή, ούτε ότι ο χαρακτήρας της Αθηνάς ήταν χθόνιος. Κατά τη γνώμη του, ο Στράβων σε αυτό το σημείο (9.2.29) δεν είναι αξιόπιστη πηγή, σε αντίθεση με τον Πausανία, γιατί στηρίζεται σε απόψεις τρίτων για τον χαρακτήρα του παρέδρου της Αθηνάς στο λατρευτικό

1. Χάρτης των θέσεων που αναφέρονται στο κείμενο.

άγαλμα που (κατά τον Lalonde) είδε.¹⁰ Ο Lalonde αδυνατώντας να κατανοήσει τον χθόνιο χαρακτήρα μιας θεότητας, που ερμηνεύει ως αμιγώς πολεμική, και τη σύνδεσή της με τον Άδη, εκτιμά ότι παρερμηνεύει τη μαρτυρία του Στράβωνα και απορρίπτει κάπως επιπόλαια τη χθόνια και μυστηριακή φύση της Ιτωνίας Αθηνάς στην Κορώνεια. Ο Στράβων δεν κάνει αναφορά σε άγαλμα, αλλά στη φύση της λατρείας, την οποία χαρακτηρίζει μυστηριακή, δηλώνοντας ότι η σύνδεση των δύο θεοτήτων οφείλεται σε «τινά μυστικήν αίτιαν», την οποία ο ίδιος δεν γνωρίζει, επειδή προφανώς δεν μυήθηκε, κάτι που τονίζεται με την παρενθετική φράση «ὡς φασίν». Καθώς στην ορφική λατρεία Άδης και Δίας ταυτίζονται, η μαρτυρία του δεν αναιρείται από την αναφορά του Πausανία (9.34.1) στο λατρευτικό σύνταγμα της Αθηνάς και του Δία που υπήρχε στο ναό. Απεναντίας, η αναφορά του Πausανία υποδηλώνει ότι μπορεί να είναι γνώστης της μυστικής λατρείας, δηλαδή να μυήθηκε ενδεχομένως σε αυτήν. Αυτό ενισχύεται από την, εσκεμμένη κατά τη γνώμη μου, τοπογραφική σύγχυση που παρατηρείται στο σημείο (Πaus. 9.34.5), όπου αναφέρει τη θέση του τεμένους του Δία Λαφύστιου και τη σχέση αυτού με το ιερό του Χάροπος, κάτι που ο Στράβων παραλείπει, καθώς τα ιερά αυτά, όπως θα δούμε εμπλεκόνται στη μυστηριακή λατρεία.

Ο ιερός λόγος ήταν απόρρητος και ανακοινώνοταν μόνο σ' όσους είχαν μυηθεί, γιατί μόνο οι μυημένοι μπορούσαν να καταλάβουν το βαθύτερο νόημα της λατρείας, ενώ ήταν σκληρή η τιμωρία σε περίπτωση αποκάλυψής του. Σύμφωνα με αυτόν η Αθηνά ήταν η Δέσποινα του Κάτω Κόσμου, πάρεδρος του υποχθόνιου Δία-Άδη. Με αυτή την ιδιότητα θεωρείται ότι παριστανόταν και στο χάλκινο λατρευτικό άγαλμα που είδε στον ναό ο Πausανίας (9.34.1), έργο του φημισμένου γλύπτη Αγοράκριτου, μαθητή του Φειδία και συνεργάτη του στον Παρθενώνα. Ρωμαϊκό αντίγραφο (εικ. 2) χαμένου χάλκινου αγάλματος, χρονολογούμενου μεταξύ 430-420 π.Χ., θεωρείται πως αποδίδει την Ιτωνία Αθηνά του Αγοράκριτου, εξαιτίας του ασυνήθιστου σκούφου που φορά στο κεφάλι της, ο οποίος ερμηνεύεται ως Άδου κνήην, δηλαδή τον σκούφο από δέρμα σκύλου που φορούσε ο Άδης και τον έκανε αόρατο.¹¹

2. Ρωμαϊκό αντίγραφο πιθανώς της Ιτωνίας Αθηνάς του Αγοράκριτου (Villa Albani, Ρώμη).

3. Η θέση της αρχαίας Κορώνειας. Άποψη από το Λαφύστιο Όρος, Δυτικά.

Το ιερό βρισκόταν πλησίον της αρχαίας πόλης της Κορώνειας (εικ. 3), στην οποία τεκμηριώνεται αδιάλειπτη κατοίκηση από τον 10ο αι. π.Χ. έως τον 14ο αι. μ.Χ.¹² Η Κορώνεια βρισκόταν στα νότια της λίμνης Κωπαΐδας, στους πρόποδες του Ελικώνα, κτισμένη σε λόφο που περιβάλλουν δύο ποτάμια, δυτικά ο Φάλαρος (σημερινή Πότζα) και ανατολικά ο Κουάριος (σημερινό ρέμα Κάκαρι/Κάρκαρι). Μυθικός ιδρυτής της ήταν ο Κόρωνος, αδελφός του Αλιάρτου. Ήταν γιοι του Θέρσανδρου και εγγονοί του Σίσυφου, του τραγικού ήρωα που βασίλευσε στην Κόρινθο και θεωρείται σύμβολο της ανθρώπινης μοίρας. Η καταγωγή του Κόρωνου τον συνδέει με τον Αίοιο, τον Δευκαλίωνα και τον Προμηθέα. Όμως τα εδάφη, όπου έκτισαν τις πόλεις τους τα δύο αδέρφια, τους παραχωρήθηκαν από τον θείο τους τον Αθάμαντα, τον γιο του Αίοιου, θρυλικό ήρωα των Μινύων του Ορχομενού στην αυλή του οποίου μεγάλωσε ο Θέρσανδρος. Άλλες παραδόσεις παρουσιάζουν τον Κόρωνο γιο του Αθάμαντα, όπως και πολλούς άλλους οικιστές της Βοιωτίας.¹³ Ο Αθάμας παραδίδεται πως ήλθε από τη θεσσαλική Άλω, όπου βασίλευε (Ηρόδοτος 7.197· Στράβων 9.5.8), και έχει συνδέσει το όνομά του με την Κωπαΐδα (*Αθαμάντιον πεδίον*)¹⁴ και με τη λατρεία του *Δία Λαφύ-*

στιου (Πανσ. 9.34.5), που συνδέεται όπως φαίνεται με τη μυστηριακή λατρεία της Ιτωνίας.

Ο Στράβων και ο Πausanias δίνουν σαφείς τοπογραφικές αναφορές για τη θέση του Ιτωνίου ιερού: σε πεδινή έκταση μπροστά από την πόλη, το συναντούσε κάποιος ερχόμενος από τον αρχαίο οικισμό των Αλαλκομενών και πριν φθάσει στην αγορά της Κορώνειας. Η ακριβής θέση του ιερού δεν έχει ακόμη με ασφάλεια προσδιοριστεί. Πρόσφατη τοπογραφική αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή, επανεξετάζει όλες τις προτάσεις που έχουν διατυπωθεί για τη θέση του, καταλήγοντας ότι το Παμβοιώτιον ιερό της Ιτωνίας βρισκόταν βορειοανατολικά του λόφου της αρχαίας Κορώνειας, στην είσοδο της πεδινής έκτασης που ορίζουν τα ποτάμια Φάλαρος και Κουάριος, καταλαμβάνοντας τεράστια έκταση (εικ. 4, αρ. 10, 7), ενδεχομένως για να καλυφθούν οι ανάγκες της γιορτής των Παμβοιωτιών. Στην ευρύτερη αυτή περιοχή διαπιστώνονται και άλλοι λατρευτικοί χώροι, που δεν αποκλείεται να σχετίζονται με το ιερό (εικ. 4, αρ. 4-5), μεταξύ των οποίων και η ανασκαφή του Σπυρόπουλου (εικ.4, αρ.4).¹⁵ Η λατρεία αρχικά (στη Γεωμετρική εποχή) θα μπορούσε να ήταν υπαίθρια, εντός ιερού άλσους, όπως στο θεσσαλικό Ιτόνιο στα Φύλια και στο γειτονικό πανόρχαιο ιερό

του Ποσειδώνα Ογγήσιον (Ιλ. Β 506, Ομ. Ύμνος στον Απόλλ. 235) κοντά στον Αλίαρτο.

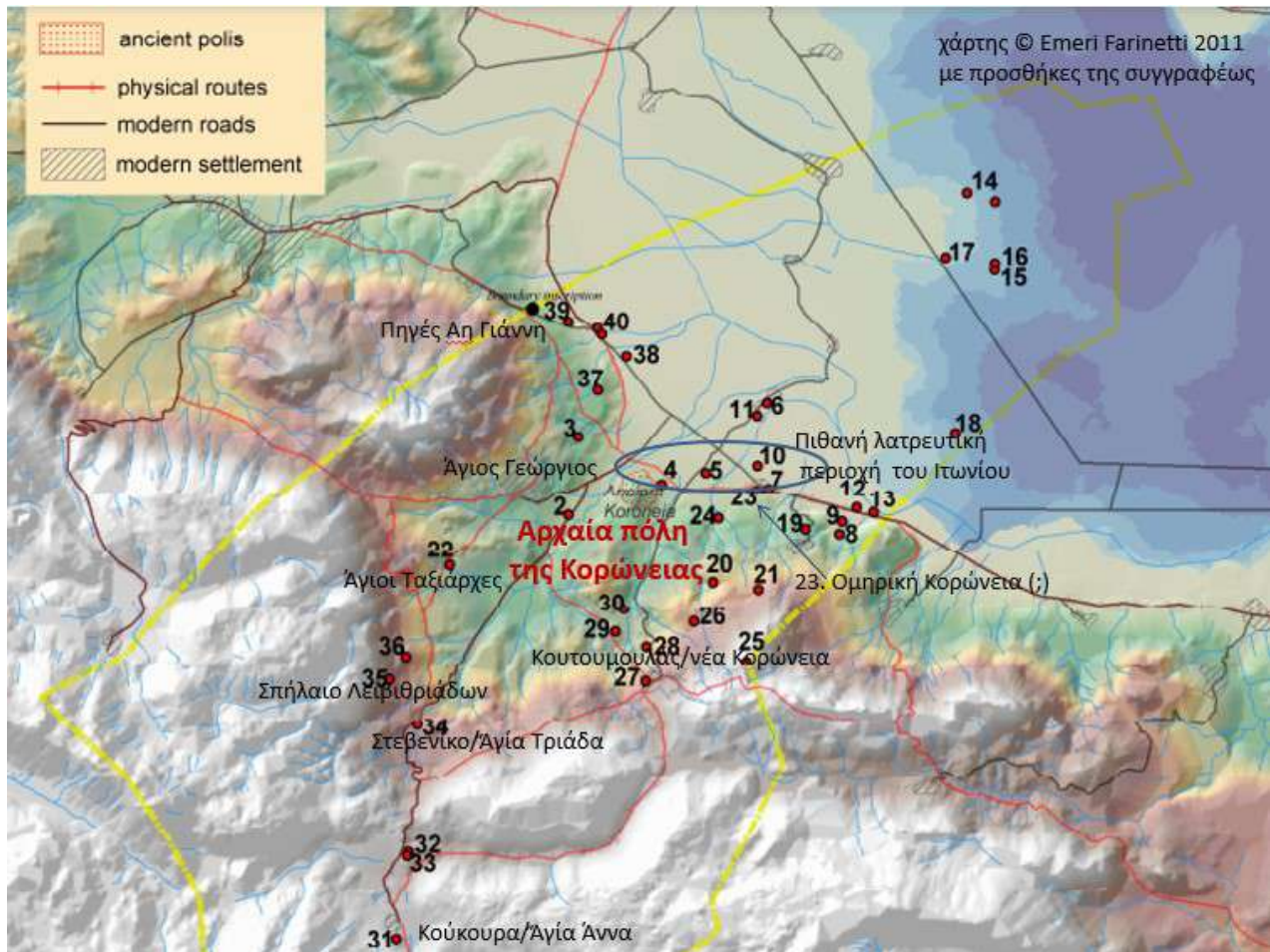
2. Αρχαιολογικά δεδομένα λατρείας

Ο Σπυρόπουλος αποκάλυψε τη δεκαετία του 1970¹⁶ τρία κτήρια σε άμεση γειτνίαση, εκ των οποίων τα δύο χαρακτηρίστηκαν ναϊκά και το ένα θησαυρός. Εντόπισε ένα εκτεταμένο γεωμετρικό στρώμα καύσης, επί του οποίου είχαν οικοδομηθεί τα δύο ναϊκά κτήρια –Κτήριο Α, της Αρχαϊκής εποχής, και Κτήριο Β, του 4ου αι. π.Χ.– τα οποία με επισκευές χρησιμοποιούντο έως την ύστερη Ρωμαϊκή εποχή. Στο δάπεδο του κτηρίου Α υπήρχε γεωμετρικός λάκκος καύσης που περιείχε καμένο τεφροδόχο αγγείο και κτερίσματα. Κατά τον ανασκαφέα, τα κτήρια αυτά ανήκουν στο ιερό της Ιτωνίας, το οποίο θεωρείται πως καταλάμβανε μεγάλη έκταση (200 μ. Β-Ν επί 400 μ. Α-Δ, αρ. 4,

εικ. 4). Η άποψή του όμως δεν είχε τύχει γενικής αποδοχής, κυρίως εξαιτίας της απουσίας επιγραφικών τεκμηρίων, παρότι πολλοί αναγνωρίζουν τον θρησκευτικό χαρακτήρα των κτηρίων.¹⁷

Εντούτοις, όπως αναφέραμε, η νεώτερη έρευνα καταδεικνύει ότι η ανασκαφή του Σπυρόπουλου διενεργήθηκε στην ευρύτερη περιοχή την οποία θα μπορούσε να καταλάμβανε το Ιτώνιο, ενώ βρίσκεται και εκτός της πόλης. Εάν αληθεύει η υπόθεση αυτή, τα λατρευτικά κτήρια που ανέσκαψε θα πρέπει να συνδέονται στενά με την λατρεία της Ιτωνίας. Σε ένα τόσο μεγάλο ιερό είναι επόμενο να υπήρχαν βοηθητικά κτήρια, ενδεχομένως ακόμα κι άλλα λατρευτικά μνημεία ή κτίσματα, όπως τα αγάλματα των Χαρίτων που είδε ο Πανσανίας. Δεδομένου ότι οι αρχαίοι Έλληνες σέβονταν τους προγόνους τους και δεν συνήθιζαν να διαταράσσουν προγενέστερες ταφές, ο λάκκος καύσης με το

4. Χάρτης εντοπισμού αρχαιολογικών θέσεων της Κορωνειακής επικράτειας.

τεφροδόχο αγγείο στο δάπεδο του Κτηρίου Α θα μπορούσε ίσως να σχετίζεται με κάποια τοπική ηρωολατρεία, ενδεχομένως του Κόρωνου, ή της Ιοδάμας, που θα μπορούσε να συνδυαστεί με τη λατρεία της Ιτωνίας και να ενσωματωθεί στο ιερό της. Λατρεία του Κόρωνου μαρτυρείται επιγραφικά (IG vii 2873), όπως και οι λατρείες της *Δήμητρας Θεσμοφόρου* (IG VII 2874-2876), των Διοσκούρων και των αιγυπτιακών θεοτήτων *Σάραπη, Ίσιδας και Άνουβι*,¹⁸ αλλά δεν έχει προσδιοριστεί η θέση των ιερών αυτών. Ωστόσο, η επαλήθευση της παραπάνω υπόθεσης και η διαμόρφωση μιας πληρέστερης εικόνας για την λατρεία, θα ήταν εφικτή μόνο μετά την πλήρη δημοσίευση των δεδομένων της ανασκαφής του Σπυρόπουλου και τη συνέχιση της έρευνας του, που έμεινε ημιτελής.

Το επιγραφικό υλικό, παρότι διασκορπισμένο, δίνει αρκετά στοιχεία για την *πανύγηριν* των Παμβοιωτίων,¹⁹ αλλά δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό για τη μυστηριακή λατρεία της Ιτωνίας στη Βοιωτία. Επιγραφή του 3ου αι. μ.Χ. αναφέρει τα θυσιαζόμενα προς τη θεά ζώα, πιστοποιώντας τον χθόνιο χαρακτήρα της,²⁰ αλλά γενικότερα τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι φτωχά όσον αφορά αυτό το ζήτημα, εκτός από ελάχιστες λατρευτικές απεικονίσεις.

3. Λατρευτικές παραστάσεις

Επιπλέον στοιχεία που μας βοηθούν στην ιχνηλάτηση της φύσης της μυστηριακής λατρείας αντλούμε από κάποιες εικονογραφικές παραστάσεις.

Μικρό πήλινο σφράγισμα Ρωμαϊκής εποχής, που εντοπίστηκε στην ανασκαφή του Σπυρόπουλου, απεικονίζει κρανοφόρο γυναικεία μορφή πλαισιωμένη από δύο φίδια, μέσα σε βάθος φυτικού σχεδίου, και θεωρείται πως παριστάνει την Ιτωνία Αθηνά από το σύμπλεγμα του Αγοράκριτου (δεν υπάρχει διαθέσιμη εικόνα). Στην ίδια ανασκαφή εντοπίστηκαν και δύο ερμαιϊκές στήλες, στην μία εκ των οποίων αναγράφεται η λέξη «*Νίκη*».²¹ Μελανόμορφο αγγείο, του 6ου αι. π.Χ. στο Λούβρο (Louvre CA 1446), παριστάνει μια πολεμική Αθηνά, την οποία περιβάλλουν κεφαλές φιδιών, να απευθύνεται στον Ερμή.²²

Μελανόμορφη λεκανίδα στο Βρετανικό Μουσείο (B80), χρονολογούμενη περίπου στα 550

π.Χ. (εικ. 5), παριστάνει πομπή θυσίας ταύρου προς έναν αναμμένο βωμό πάνω στον οποίο ίσταται ένα πουλί. Η Αθηνά, στον τύπο της Προμάχου, και το φίδι, που απεικονίζεται πίσω της, στέκονται ανάμεσα στον βωμό και σε έναν κίονα.²³ Ο κίονας θεωρείται ότι συνήθως συμβολίζει τον ναό και σε αρκετές περιπτώσεις υποδηλώνει τη Μητέρα Γη.²⁴ Μπροστά από τον βωμό, με το ιστάμενο πουλί, η γυναικεία μορφή έχει ερμηνευτεί ως ιέρεια, προς την οποία κατευθύνεται η μεγαλοπρεπής θυσιαστήρια πομπή. Εκτός από τον ταύρο, διακρίνεται επίσης μια αίγα που προορίζεται προς θυσία. Στην πομπή περιλαμβάνεται και άρμα με γυναίκες θρηνοδούς. Η εσωτερική σκηνή (εικ. 7) παραπέμπει σε τελετή μύησης. Απεικονίζει τρεις μορφές: στα αριστερά ψηλός γυμνός άνδρας στραμμένος προς τα δεξιά ίσταται ήρεμος και κρατά από τον ώμο μια μικρότερη σε κλίμακα ενδεδυμένη μορφή, που φορά σκούφο, φέρει υψωμένο σπαθί απειλώντας τον ψηλό άνδρα και τρέχει προς τα δεξιά μαζί με μια τρίτη γυμνή ανδρική μορφή. Οι δύο μορφές που τρέχουν έχουν στραμμένα τα πρόσωπά τους προς τα πίσω κοιτάζοντας τον ακίνητο ψηλό άνδρα, πίσω από τον οποίο απεικονίζεται ένα φυτικό κλαδί υποδηλώνοντας προφανώς ότι η τελετή λαμβάνει χώρα σε ανοιχτό χώρο, στη φύση.

Το φίδι, στις παραπάνω παραστάσεις, θεωρείται σύμβολο του μοιραίου κύκλου της ζωής. Επίσης έχει υποστηριχθεί ότι υποδηλώνει τον χθόνιο Δία-Άδη στην λατρεία της Ιτωνίας, ο οποίος αρχικά παριστανόταν οφιοειδής, ενώ αργότερα, όταν το Ιτώνιο έγινε ομοσπονδιακό ιερό, έλαβε την ονομασία *Δίας Καραίος/Ακραίος* και ενδεχομένως ο πρώτος που τον απεικόνισε ανθρωπόμορφα ήταν ο Αγοράκριτος.²⁵

Στην παράσταση ενός δακτυλιόλιθου, που βρίσκεται στη Φλωρεντία (εικ. 6), η Αθηνά απεικονίζεται ως *Δέσποινα του Κάτω Κόσμου*, να ίσταται κοντά σε βωμό και να έχει δίπλα της τον χθόνιο Δία-Άδη, στα πόδια του οποίου βρίσκεται ο τρικέφαλος Κέρβερος, το φοβερό σκυλί που φύλασσε τις πόρτες του Άδη.²⁶ Ο βωμός, στον δακτυλιόλιθο της Φλωρεντίας αλλά και στη λεκανίδα B80 του Βρετανικού Μουσείου, συσχετίζεται με την Ιοδάμα, την ιέρεια της Ιτωνίας Αθηνάς που, όταν αντίκρισε τη μορφή της Μέδουσας Γοργούς στον χιτώνα της θεάς, απολιθώθηκε και έγινε βωμός, όπου έκαιγε άσβεστη φλόγα (Παυσανίας 9.34.2).

5. Εξωτερική παράσταση της Λεκανίδας του Βρετανικού Μουσείου B80.

Ο Κέρβερος συνδέει την Ιτωνία με μια άλλη λατρεία που μαρτυρείται στην περιοχή της Κορώνειας, αυτήν του *Ηρακλέους Χάροπος* (Πανσ. 9.34.5), στον οποίο αποδίδονται επίσης τα επίθετα *Παλαίμων* και *Καλλίνικος*.²⁷ Σύμφωνα με έναν τοπικό μύθο που αναφέρει ο Πausanias, στις πηγές του Φάλαρον ο Ηρακλής ανέβασε από τον Κάτω Κόσμο τον Κέρβερο.

Το ιερό μαρτυρείται σε απελευθερωτικές επιγραφές δούλων του 3ου και 2ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν εντοιχισμένες σε εκκλησίες της γύρω περιοχής,²⁸ αλλά υπάρχει διχογνωμία για τον προσδιορισμό της θέσης του. Υποψήφιος είναι δύο θέσεις, όπου υπάρχουν πηγές με άφθονα τρεχούμενα ύδατα που θα μπορούσαν να συσχετιστούν με το στόμιο του Κάτω Κόσμου απ' όπου ανέβηκε ο Ηρακλής: η εκκλησία του Αη-Γιάννη (σήμερα Μονή) κοντά στο Καλάμι (εικ. 4, αρ. 39) και το εκκλη-

σάκι του Αγίου Ταξιάρχη στην Πότζα (εικ. 4, αρ. 22).²⁹ Και οι δύο απέχουν ίση περίπου απόσταση από την αρχαία Κορώνεια, γύρω στα 4 με 5 χιλιόμετρα. Η νεώτερη έρευνα³⁰ απέδειξε, όμως, ότι αρχαιολογικά δεν τεκμηριώνεται λατρευτική δραστηριότητα στην πρώτη θέση και πιθανότερη είναι η δεύτερη εκδοχή. Η κτισμένη με αρχαίες επιγραφές εκκλησία του Αγίου Ταξιάρχη θεωρείται πως κατέχει τη θέση του αρχαίου ναού. Λίγο πιο κάτω, έχει ανασκαφεί ρωμαϊκή στοά, κατασκευή συνήθης και χρήσιμη σε ιερό, και έχει επίσης εντοπιστεί επιγραφή (IG vii 2882) της Αυτοκρατορικής περιόδου που αναφέρεται συγκεκριμένα στην πόλη της Κορώνειας.³¹ Με το ίδιο ιερό συσχετίζεται και αφιερωματική επιγραφή (IG VII 2874) προς τον *Ηρακλή Παλαίμονα*, που εντοπίστηκε στο γειτονικό χωριό του Αγίου Γεωργίου εντοιχισμένη στην παλιά εκκλησία του Αη Γιάννη.³²

6. Δακτυλιόλιθος της Φλωρεντίας (σχεδιαστική απεικόνιση).

Οι απελευθερωτικές επιγραφές που προαναφέρθηκαν τεκμηριώνουν ότι στην λατρεία του *Ηρακλέους Χάροπος* υπήρχε ιέρεια, στοιχείο ασυνήθιστο για λατρεία του Ηρακλή που έχει συνδεθεί με τοπικές παραδόσεις, όπως και ο όρκος των απελεύθερων δούλων που αφιερώνονταν στον *Ηρακλή Χάροπα*. Σε αυτές τις ένορκες αφιερώσεις, η ιέρεια λειτουργούσε ως εγγυήτρια, σαν να αντιπροσώπευε μια παρένθητη μητέρα ή τροφό, ενώ η θεότητα αναφέρεται ως παιδί ή έφηβη. Το όνομα *Χάρωψ*, που τεκμηριώνεται στη Βοιωτία από τον 6ο αι. π.Χ., συναντάται στην Κορώνεια, στις Θεσπιές και στη Θίβη, αλλά επιβεβαιωμένη επιγραφικά σύνδεσή του με τον Ηρακλή έχουμε μόνο από την πρώτη περιοχή. Η λατρεία του Ηρακλή στη Βοιωτία διαπιστώνεται πως αφορά κυρίως τη γέννηση και τη νεότητά του, και ιδιαίτερα στον Ελικώνα φαίνεται πως τιμάται ως νεαρός ήρωας

κνηγός, ο οποίος απορρόφησε τον τοπικό ήρωα Αικαίωνα, αυτόν που κατασπάραξαν τα σκυλιά του και επανέφερε στη ζωή ο κένταυρος Χείρων κατασκευάζοντας στη σπηλιά του το ομοίωμά του.³³

Λατρευτική σύνδεση του Χείωνα με τον Δία συναντούμε στο Πήλιο, όπου ο *Δίας Ακραίος*, ο θεός της καταγίδας και των βουνοκορφών, μοιραζόταν το τέμενός του με αυτόν. Όμως, και στη Βοιωτία λατρευόταν ευρέως ο Δίας με το επίθετο *Ακραίος/Καράιος*. Αυτός στην περιοχή της Κορώνειας ταυτιζόταν, όπως υποστηρίζει ο Schachter, με τον *Δία Λαφύστιο*, τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ. και μετά.³⁴ Το τέμενός του, όπου ήταν στημένο ένα λίθινο άγαλμα, βρισκόταν, όπως μας λέει ο Πανσανίας (9.34.5), είκοσι στάδια (3.643 μ.) από την αρχαία Κορώνεια, στο όρος Λαφύστιο, το οποίο ταυτίζεται με το βουνό ανάμεσα στην αρχαία Κο-

ρώνεια και την Λειβαδιά, που και σήμερα φέρει το ίδιο όνομα.

Το όνομα *Λαφύστιος* σημαίνει «αυτός που καταβροχθίζει» και λατρεία του διαπιστώνεται και στη θεσσαλική Άλω (κοντά στο Πήλιο), όπου μαρτυρείται πομπή κριόμορφων μασκοφόρων. Στο ιερό του *Διός Λαφύστιου*, ο Αθάμας προσπάθησε να θυσιάσει τα παιδιά του Φρίξο και Έλλη, τα οποία τελικά σώθηκαν πετώντας μακριά με το χρυσόμαλλο κριάρι, σύμβολο της ευδαιμονίας ενός ηγεμόνα και του ήλιου, ενώ το χρυσόμαλλο δέρας συμβολίζει το ουράνιο «σώμα της δόξης», την πλήρως θεραπευμένη ψυχή. Υποστηρίζεται πως στη θεσσαλική Άλω και στην περιοχή της Κορώνειας έχουμε τον ίδιο τύπο λατρείας του Δία, που έχει δύο διακριτές αλλά αντιτιθέμενες πλευρές, του Ουρανού (*Ακραίος/Καραίος*) και του Κάτω κόσμου (*Λαφύστιος*). Γενικότερα, οι λατρείες του Δία στη Δυτική Βοιωτία φαίνεται πως εκφράζουν την ίδια θεότητα που τιμάται ως *Λαφύστιος-Ακραίος* στην Κορώνεια και ως *Τροφώνιος-Βασίλειος* στη Λειβαδιά. Κατ' αναλογία λοιπόν με τη λατρεία του *Διός Ακραίου* στο Πήλιο, όπου λατρευόταν από κοινού με τον Χείρωνα, θεωρείται πως θα πρέπει και στην Κορώνεια να λατρευόταν ο *Δίας Λαφύστιος* από κοινού με τον *Ηρακλή Χάροπα* στο ίδιο ιερό, το οποίο εκτός από ναό θα έπρεπε να διαθέτει και κάποιο σπήλαιο.³⁵

Σε μία από τις απελευθερωτικές επιγραφές δούλων, όπου ορκίζονταν στον *Ηρακλή Χάροπα*, γίνεται αναφορά στη γιορτή Ακραία, στο πλαίσιο της οποίας τελείτο σημαντική πομπή. Κατά τον Schachter, αυτή τελείτο μάλλον είτε στα μέσα καλοκαιριού, είτε τον Σεπτέμβριο/Οκτώβριο στο πλαίσιο των Παμβοιωτίων και δεν αποκλείεται η λεκανίδα Β80 του Βρετανικού Μουσείου να αναπαριστά αυτή την πομπή, που κατευθυνόταν μάλλον προς το ιερό του Δία στην κορυφή του Λαφύστιου όρους.³⁶ Πιο λογικό είναι όμως να υποθέσουμε ότι η τελετουργική πορεία συνέδεε τα τρία ιερά: της *Ιτωνίας Αθηνάς*, του *Διός Λαφύστιου* και του *Ηρακλέους Χάροπος*.

Συνεπώς με τη μυστηριακή λατρεία στο Ιτώνιο σχετίζονται έξι βασικές μορφές: η Ιτωνία, η Ιοδάμα, ο Κέρβερος, ο Ηρακλής, ο Δίας-Άδης και η Μέδουσα Γοργώ, και, σε κάποιον δευτερεύοντα πιθανώς ρόλο, ο Ερμής. Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, το περιεχόμενο της μυστηριακής αυτής λα-

τρείας θα πρέπει να αποκωδικοποιήσουμε τον συμβολισμό των μορφών αυτών και τη μεταξύ τους σχέση.

4. Ερμηνείες για τη φύση της Ιτωνίας

Παραδίδεται ότι η προσωνυμία *Ιτωνία* δηλώνει τη θεσσαλική καταγωγή της Αθηνάς. Ονομάστηκε έτσι γιατί καταγόταν από τη θεσσαλική πόλη Ίτων, την τρίτη αρχαιότερη πόλη της Ελλάδας, και ήταν κόρη ενός Θεσσαλού ήρωα-βασιλιά με το όνομα Ίτων/Ίτωνος. Αυτός συνήθως αναφέρεται ως γιος του Αμφικτύονα, του εγγονού του Δευκαλίωνα, ή συνδέεται με τον Βοιωτό, άλλοτε ως πατέρα του και άλλοτε ως γιος του. Η παράδοση αυτή στηρίζεται σε βυζαντινές πηγές του 12ου και του 15ου αιώνα που διασώζουν παλιότερες μυθικές αφηγήσεις του Σιμωνίδη του Κείου και του Απολλώνιου του Ρόδιου. Βάσει αυτών, ο Ίτων είχε δύο κόρες, την Αθηνά και την Ιοδάμα, οι οποίες ενεπλάκησαν σε μάχη και η Αθηνά (Ιτωνία) σκότωσε την Ιοδάμα.³⁷ Πηγή του Απολλώνιου του Ρόδιου (1.551a) ήταν το χαμένο σήμερα βιβλίο *Θηβαϊκά* του αρχαίου συγγραφέα Αρμενίδα, που αναφερόταν στη θεσσαλική καταγωγή του Ιτώνου. Σε αυτές τις αφηγήσεις θεωρείται πως απηχείται μια πρόωμη σύνδεση του θεσσαλικού και βοιωτικού έθνους, καθώς η Ιοδάμα συνδέεται κυρίως με τη λατρεία στην Κορώνεια.³⁸

Αυτή είναι η μια παραλλαγή του αιτιολογικού μύθου της λατρείας. Στην άλλη παραλλαγή που διασώζει μόνο ο Πausanίας η Ιοδάμα είναι ιέρεια της Ιτωνίας Αθηνάς που μετατρέπεται σε λίθο, όταν μια νύχτα που μπήκε ξαφνικά στο ναό, αντίκρισε στο χιτώνα της θεάς κεντημένο το πρόσωπο της Μέδουσας Γοργούς. Στον λίθινο βωμό της έκαιγε άσβεστη φλόγα, την οποία άναβε κάθε μέρα μια γυναίκα που φώναζε τρεις φορές στη βοιωτική διάλεκτο «*η Ιοδάμα ζει και ζητάει φωτιά*». Έχει προταθεί ότι ο Πausanίας διασώζει μια παλαιότερη τοπική βοιωτική παράδοση και ότι η τελετουργία του βωμού σχετίζεται με ένα τοπικό έθιμο που προϋπήρχε της άφιξης των Βοιωτών.³⁹

Σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, η Ιτωνία, η λατρεία της οποίας οι Βοιωτοί έφεραν από την Θεσσαλία, αποτελούσε μια προελληνική, θεσσαλική για αρκετούς, τοπική θεότητα της Εποχής του Χαλκού που εν συνεχεία συγχωνεύτηκε με την ολύμπια Αθηνά, χωρίς όμως να απορροφηθεί εντε-

λώς από αυτήν. Η Ιτωνία Αθηνά ως μια θεά της βλάστησης και της φύσης έστελνε στους ανθρώπους τους καρπούς της γης, όπως ο Άδης με το όνομα Πλούτων. Προσωποποίηση της βλάστησης θεωρείται και η Ιοδάμα, που την συνοδεύει, αλλά και οι Χάριτες, των οποίων αγάλματα ιδρύθηκαν στο ιερό στην Κορώνεια την εποχή του Πausανία, ήταν θεότητες της βλάστησης.⁴⁰

Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές η γονιμική ιδιότητα της θεάς συνδυάζεται με την πολεμική, αλλά ορισμένοι υποστηρίζουν ότι κυρίαρχη είναι η τελευταία.⁴¹ Στην ποίηση του 6ου και 5ου αι. π.Χ. θεωρείται ότι τονίζεται η πολεμική της φύση. Ο Αλκαίος την χαρακτηρίζει «πολεμάδοκε», δηλαδή αυτή που δέχεται ή συντηρεί τον πόλεμο, ο Βακχυλίδης (απ.15) «Χρυσαιγίδος», αυτή που φορά χρυσή αιγίδα, παρότι ο σωζόμενος στίχος του ύμνου δεν είναι ξεκάθαρο ότι κάνει αναφορά σε πολεμική θεότητα.⁴² Επίσης, πάνοπλη παριστάνεται σε τρία αρχαϊκά αγγεία και θεωρείται προστάτιδα των πολεμιστών.⁴³ Την πολεμική ιδιότητα της θεάς θεωρείται ότι δηλώνει και το όνομά της «Ιτωνία», καθώς η λέξη «ϊτων» - από το ρήμα «είμι» που σημαίνει πηγαίνω αλλά και έρχομαι, μεταφράζεται ως επιθετικός, ριψοκίνδυνος και συνάγεται ότι ως θεά του πολέμου τροφοδοτούσε τον Άδη με νεκρούς.⁴⁴

Ο Σπυρόπουλος⁴⁵ είναι κατηγορηματικά αντίθετος στο ότι ο κύριος χαρακτήρας της βοιωτικής Ιτωνίας είναι πολεμικός. Στηριζόμενος στην παράσταση της μικρής πήλινης ρωμαϊκής σφραγίδας, καθώς και σε άλλα συλλαλούντα λατρευτικά στοιχεία της περιοχής (στόμιο του Άδη στο Χαρόπειο, λατρεία της *Δήμητρας Θεσμοφόρου*), υποστηρίζει ότι η λατρεία της σχετίζεται με μια ειρηνική θεότητα της βλάστησης, της ζωής και του θανάτου, ο χθόνιος και μυστηριακός χαρακτήρας της οποίας παρουσιάζει ομοιότητες με τη λατρεία της Δήμητρας και της Κόρης, όμως με το πέρασμα του χρόνου συγχωνεύτηκε με τις ιδιότητες της Αθηνάς Προμάχου.

Αρκετοί μελετητές αναγνωρίζουν αναλογίες ανάμεσα στην Περσεφόνη και την Ιοδάμα, η οποία έπεφτε σε νάρκη τους χειμερινούς μήνες περιμένοντας τη φωτιά που άναβαν την άνοιξη για να ζωογονηθεί. Όλες αυτές τις απόψεις περί χθόνιου χαρακτήρα της Ιτωνίας Αθηνάς στην Κορώνεια, απορρίπτει συλλήβδην ο Lalonde, επειδή θεωρεί ότι

είναι αντιφατικές και δεν συνάδουν με τον πολεμικό χαρακτήρα της θεσσαλικής θεάς που εισάγεται στη Βοιωτία, όπως προσπαθεί να τεκμηριώσει.⁴⁶ Ωστόσο, όπως είδαμε και η δική του θεωρία στηρίζεται σε μια παρερμηνεία του σχετικού χωρίου του Στράβωνα. Παράλληλα φαίνεται αίολη η ερμηνεία του για τη σύνδεση της Ιοδάμας και της Μέδουσας με μια καθαρώς πολεμική θεότητα, όπως παρουσιάζει την Αθηνά.

Συχνά με χθόνιες θεότητες συνδέονται το ύδωρ και η βλάστηση, δύο στοιχεία που θεωρούνται βασικά στην λατρεία της Ιτωνίας, και είναι κοινά σε Θεσσαλία και Βοιωτία. Και στις δύο περιοχές τα ιερά ήταν δίπλα σε ποτάμια που έφεραν το ίδιο όνομα (Κουάριος), και τουλάχιστον στη Θεσσαλία είναι επιβεβαιωμένο ότι ήταν σε ιερό άλσος. Εξαιτίας αυτού έχει προταθεί ότι το όνομα «Ιτωνία» προέρχεται από την «Ιτέα», δηλαδή το δέντρο της ιτιάς που συναντάται δίπλα στο νερό, και δηλώνει την «Αθηνά των ιτέων ή του ιτεώνα», παραπέμποντας ταυτοχρόνως στην γονιμική και στη χθόνια φύση της θεότητας, η οποία, κατά την Βαϊοπούλου, εκπροσωπούσε έναν γενικότερο τύπο μεσογειακής θεότητας της βλάστησης, που δεν ήταν καθαρά τοπικός. Το όνομα, επίσης, του ποταμού Κουάριος, θεωρείται πως προέρχεται από την λέξη «κούρη» (= κόρη) ή «κουρά» και έχει συνδεθεί με ηλικιακές διαβατήριες τελετές, κατά τις οποίες οι νέοι και οι νέες θυσίαζαν την κόμη τους στη θεά.⁴⁷

Το ζήτημα της φυσιογνωμίας της Ιτωνίας Αθηνάς συχνά συγχέεται με την καταγωγή της, για την οποία έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις και θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο χωριστής μελέτης. Εδώ εστιάζουμε στον χαρακτήρα της θεότητας και το περιεχόμενο της μυστηριακής της λατρείας στη Βοιωτία, που παραμένει μέχρι τώρα παραγνωρισμένη και αφανής. Ωστόσο, αξίζει να προσέξουμε ότι πίσω από τον Δευκαλίωνα, στον οποίον ανάγεται η καταγωγή των θεμελιωτών της λατρείας, κρύβεται ο πατέρας του ο Προμηθέας. Αυτός που δημιούργησε το ανθρώπινο είδος και ξεγέλασε τους θεούς κλέβοντας την τέχνη του Ηφαίστου και τη σοφία της Αθηνάς για να τα δωρίσει στους ανθρώπους όταν κινδύνευαν από εξαφάνιση (Πλάτων, *Πρωταγόρας* 321b-322a). Μήπως τελικά σε αυτόν ανάγεται η καταγωγή της Ιτωνίας, της Ιοδάμας και του Κόρωνου, το όνομα του οποίου παραπέμπει στη λέξη «κορωνίς»;

Μέρος Β΄ Ερμηνεύοντας την λατρεία με γνώμονα τη φιλοσοφία

Οι ερμηνείες που έχουν δοθεί για τον χαρακτήρα της θεότητας επικεντρώνονται κυρίως στη σχέση της Ιτωνίας με την Ιοδάμα, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στον μυστηριακό χαρακτήρα της λατρείας, ούτε να συνεξετάζουν τον ρόλο των άλλων μορφών: Δίας-Άδης, Μέδουσα Γοργώ, Κέρβερος-Ηρακλής, Ερμής. Για να κατανοηθεί η σχέση αυτών των μορφών, να αποκωδικοποιηθούν οι συμβολισμοί και να ερμηνευθεί ο χαρακτήρας της μυστηριακής αυτής τοπικής λατρείας, κρίνεται χρήσιμη η συμβολή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και ιδιαιτέρως η μαρτυρία του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης στη μελέτη του *Περί Μνήμης και Αναμνήσεως*, από το έργο του *Μετά τα Φυσικά*, εξετάζει τη σχέση μνήμης και συνείδησης και εξηγεί πως η μνήμη συμβάλλει στην κατάκτηση του *γνώθι σαυτόν*.⁴⁸ Εξάλλου οι μυστηριακές λατρείες στην αρχαία Ελλάδα ήταν «ιεροί λόγοι» που εφαρμόζαν σε τελετουργικό επίπεδο τη φιλοσοφική κοσμοαντίληψη της εποχής και ο ορφισμός θεωρείται⁴⁹ πως έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε αυτή τη σύνδεση τελετουργίας και φιλοσοφίας.

1. Το ερμηνευτικό πλαίσιο με βάση την θεωρία του Αριστοτέλη

Οι Μούσες και η μητέρα τους η Μνημοσύνη έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης στο ιερό βουνό του Ελικώνα όπου τις τιμούσαν. Οι πρώτες είναι οι θεματοφύλακες του πολιτισμού (του έπους, της τραγωδίας, της λυρικής ποίησης, της μουσικής, του χορού, της ιστορίας, της αστρονομίας), ενώ στη δικαιοδοσία της Μνημοσύνης εντάσσονται τα δύο είδη μνήμης του ανθρώπου που διακρίνει ο Αριστοτέλης: την απλή Μνήμη, τη νοητική (*μέμνησθαι, μνημονεύειν*) και την Ανάμνηση ή τη μνήμη της ψυχής (*ἀναμνησθεσθαι*). Πρόκειται για δύο διαφορετικές ποιότητες μνήμης, των οποίων τα φυσικά όργανα ελέγχου βρίσκονται στο ανθρώπινο σώμα.⁵⁰

Η απλή μνήμη είναι διεργασία που αφορά τον Νου, έχει έδρα τον εγκέφαλο, και έργο της είναι η συσσώρευση, η αποθήκευση και επεξεργασία των πληροφοριών, των γνώσεων και των εμπειριών της καθημερινής μας ζωής. Επειδή λειτουργεί με τον

σχετικά βραδύ ρυθμό του εγκεφάλου (*αργοδονούμενη*), όσοι την χρησιμοποιούν ονομάζονται *μνημονικοί* και θεωρούνται *βραδύνους*. Τη νοητική μνήμη ελέγχει ο Δίας-Νους, που εδράζεται στον εγκέφαλο και εκδηλώνεται με τον ηλεκτρισμό, σύμβολο του οποίου είναι ο κεραυνός του Δία.

Από την άλλη, η λειτουργία της Ανάμνησης είναι μια διεργασία που αφορά την ψυχή και τις αναμνήσεις από προηγούμενες ζωές μας· χαρακτηρίζει, δηλαδή, την δυνατότητα της ανάσυρσης των προγενεθλίων γνώσεων μας μέσω ψυχικών διεργασιών και κεντρικό ρόλο παίζει η συγκίνηση και οι αισθήσεις. Η μνήμη της ψυχής σχετίζεται με την ψυχική καλλιέργεια και γι' αυτό λειτουργεί ταχύτερα (*ταχυδονούμενη*). Όσοι ασχολούνται με αυτή, οι *ἀναμνηστικοί*, σε αντίθεση με τους *μνημονικούς*, αυξάνουν την ταχύτητα λειτουργίας της Ανάμνησης τους, γίνονται ταχύνους, και αποκτούν τη δυνατότητα να εξελίσσονται ολοένα και περισσότερο, διότι αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τη θεία καταγωγή τους. Την ψυχική μνήμη ελέγχει η Ήρα-Ψυχή, που εδράζεται στην καρδιά και εκδηλώνεται με τον μαγνητισμό, την οποία θεωρείται πως συμβολίζει το υγρό στοιχείο.

Οι δύο αυτές ποιότητες μνήμης, που αντιστοιχούν με σημερινούς όρους στη συναισθηματική νοημοσύνη (EQ) και στην ευφυΐα (IQ), αλληλοσυμπληρώνονται μεν, αλλά δεν συνεργάζονται πάντοτε, γιατί η λειτουργία τους είναι διπολική, δηλαδή όταν λειτουργεί ο ένας πόλος απενεργοποιείται ο άλλος και αντίστροφα. Οι δύο μνήμες ακολουθούν μια παράλληλη και ασύνδετη μεταξύ τους λειτουργία. Ως αποτέλεσμα στον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας της ανθρώπινης υπόστασης κυριαρχεί ένας θεμελιώδης διπολικός διαχωρισμός. Λόγω της ασύνδετης λειτουργίας των δύο πόλων της μνήμης, δημιουργείται στον άνθρωπο μια εσωτερική σύγκρουση μεταξύ συναισθημάτων (καρδιά) και λογικής (νου), με αποτέλεσμα ο άνθρωπος που λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο να βρίσκεται συνεχώς σε μια χαοτική και αναποφάσιστη κατάσταση, σ' έναν διαρκή διχασμό και εσωτερικό πόλεμο. Αυτός ο διχασμός της προσωπικότητας του ατόμου όχι μόνο δεν επιτρέπει την εξέλιξή του, αλλά μπορεί να προκαλέσει και σοβαρά ψυχοσωματικά προβλήματα.⁵¹

Σύγχρονες ιατρικές έρευνες,⁵² διαπιστώνουν επίσης δύο τύπους συνείδησης που αλληλο-

επιδρούν συγκροτώντας ένα ενιαίο συνεκτικό σύστημα που διέπει την εμπειρία μας και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ο τρόπος λειτουργίας του οποίου επηρεάζει καθοριστικά την ανθρώπινη υγεία. Το ένα αφορά την επίγνωση, την συναίσθηση του περιβάλλοντος και ορίζεται ως *consciousness* (που αποδίδω στα ελληνικά ως «συνειδητότητα»),⁵³ ή ως «συνείδηση πληροφοριών». Το άλλο χρησιμοποιείται με την ηθική έννοια - ένα εσωτερικό αίσθημα ή φωνή που θεωρείται ότι λειτουργεί ως οδηγός για το σωστό ή το λάθος στη συμπεριφορά κάποιου- και ορίζεται ως «συνείδηση» (*conscience*). Από αυτές η δεύτερη, η συνείδηση, θεωρείται πως επηρεάζει καθοριστικά την συναισθηματική και ψυχική ισορροπία του ανθρώπου και διαπιστώνεται ότι πολλά ψυχοσωματικά προβλήματα προκαλούνται όταν αυτή είναι χαμηλή ή μη λειτουργική. Αυτό, δηλαδή, που ο Αριστοτέλης προσδιορίζει ως αποσύνδεση της νοητικής από την ψυχική μνήμη. Ωστόσο, για την σύγχρονη επιστήμη παραμένει βασικό θέμα συζήτησης και διερεύνησης το αν η συνείδηση βρίσκεται μέσα στον εγκέφαλο, εάν είναι μόνο το αποτέλεσμα μιας χημικής ένωσης, ή αν βρίσκεται πέρα από τη δομή του εγκεφάλου σε μια υπερβατική κατάσταση.

Κατά τον Αριστοτέλη, επειδή οι δύο αυτοί πόλοι της μνήμης αποτελούν μέρος ενός συστήματος, η συνεργασία και συλλειτουργία τους όχι μόνο δεν είναι ανέφικτη, αντιθέτως είναι ο ευκταίος στόχος. Η εναρμόνιση του Νου και της Ψυχής, της λογικής και του συναισθήματος, θα επιτρέψει την απολύτως συνειδητή λειτουργία του εγκεφάλου μας και θα καταστήσει εφικτό το *γνώθι σαυτόν*, δηλαδή τη γνώση της ανθρώπινης ψυχής και του ανθρώπινου προορισμού. Αυτός ήταν ο βασικός στόχος της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και των μυστικών μυητικών τελετών. Αυτό επιτυγχάνεται με μια διαδικασία που ο Αριστοτέλης αποκαλεί *Τέχνηση του Νου* ενώ από τον Ησίοδο και την τελετουργία είναι γνωστή ως *Ιερός Γάμος*.⁵⁴

2. Δίας-Άδης

Στη λατρεία της Ιτωνίας ο πάρεδρος της Δίας-Άδης έχει συσχετιστεί με την ορφική λατρεία, που ως γνωστόν είναι θρακικής καταγωγής και στη Βοιωτία είχε γερά εδραιωθεί από πολύ νωρίς.⁵⁵

Θράκες είχαν φέρει στον Ελικώνα την λατρεία των Μουσών στην περιοχή των Θεσπών, και των Λιβηθριάδων/ Λειβηθριάδων Νυμφών στην περιοχή της Κορώνειας (Στράβων 9.2.4/ C.401-2, 9.2.25/ C410). Τα θρακικά φύλλα, οι Πιέρες, κατοικούσαν λοιπόν στις πλαγιές του Ελικώνα που καταλάμβανε η Θεσπιακή και η Κορωνειακή χώρα, μέχρι που τους εκδιώξαν οι Βοιωτοί που κατέβηκαν από την Θεσσαλία, προφανώς την Πρώτο-Γεωμετρική (ΠρΓ) περίοδο. Στο Λιβήθριο όρος, που οφείλει το όνομά του στις πολλές πηγές (από το ρήμα *λίβω* που σημαίνει γλύφω), σε απόσταση 40 στάδια από την αρχαία Κορώνεια ήταν το άντρο των Λειβηθριάδων νυμφών (εικ. 4, αρ.35), κι εκεί υπήρχαν δύο πηγές σε σχήμα μαστού, η Λειβηθριάδα και η Πέτρα (Πανσανίας, 9.34.4).⁵⁶ Επίσης, όπως συνάγεται από αναφορές του Νόννου η ορφική παράδοση ανιχνεύεται πιθανώς και στη Θήβα, κοντά στην οποία ήταν και το ιερό των Καβίρων, στην λατρεία των οποίων διαπιστώνεται έντονα η επίδραση του ορφισμού.⁵⁷

Στον ορφικό μύθο (Ορφ. Απ. 41, 47) ο χθόνιος Ζεός, που έχει την μορφή φιδιού, πεθαίνει και αναγεννάται ως Ζαγρέας ή χθόνιος Διόνυσος, μετά από δύο διαδοχικές συννευρέσεις: πρώτα με την μητέρα του Ρέα ή Δήμητρα και έπειτα με τον καρπό αυτής της ένωσης, την τερατόμορφη προγονή του την Περσεφόνη, ένα κερασφόρο παιδί με δύο πρόσωπα και τέσσερα μάτια, δύο στην κανονική θέση και δύο στο πίσω πρόσωπο. Ο Ζαγρέας είναι καρπός αυτής της δεύτερης ένωσης. Παρουσιάζεται (Νόννος *Διον.* 6. 155ff) ως μωρό με κέρατα, που κατέλαβε τον θρόνο του ίδιου του Δία και κάθισε πάνω του παίρνοντας στα μικροσκοπικά του χέρια τον κεραυνό. Τη στιγμή που κοίταζε τον εαυτό του στον καθρέφτη, δέχεται την επίθεση των Τιτάνων, τους οποίους παρακίνησε η Ήρα. Ο Διόνυσος προσπαθεί να τους ξεφύγει μέσω διαδοχικών μεταμορφώσεων: πήρε την μορφή του νεαρού Δία που επίσειε την αιγίδα, του ηλικιωμένου Κρόνου που έριχνε βροχή, ενός μωρού που άλλαζε σχήμα, ενός μανιασμένου νέου (Κούρου), ενός λιονταριού, ενός αλόγου, ενός φιδιού με κέρατα, μια τίγρης και ενός ταύρου. Σε αυτή την τελική μεταμόρφωση τεμαχίστηκε από τα μαχαίρια των Τιτάνων, οι οποίοι μετά τον έβρασσαν, τον έψησαν και τον έφαγαν. Η Αθηνά γλιτώνει την καρδιά του κομματιασμένου παιδιού και ο

Δίας την βάζει σε ένα γύψινο ομοίωμα, ή σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η Ρέα (ή Δήμητρα) ξανασυναρμολογεί τα κομμάτια του θεού και ο Ζαγρέας ανασταίνεται.

Ο ορφικός Δίας, που συμβολίζεται με το φίδι και τον ταύρο, δεν είναι μόνο χθόνιος, αλλά λατρεύεται, όπως υποστηρίζεται, και ως θεός-ήλιος, όπως ο Σαββάσιος και ο Άμμων, με τους οποίους θεωρείται ότι ταυτίζεται. Κοινά στοιχεία αναγνωρίζονται: το φίδι, το ιερό δέντρο της δρυός, η πάρεδρος-σύζυγος που συνδέεται με τη Μητέρα Γη. Επιδράσεις ανιχνεύονται και στην κρητική λατρεία του Ιδαίου Ζευ στο Ιδαίο Άντρο. Εκεί τελούνταν μυστήρια στα οποία είχε μνηθεί ο Πυθαγόρας. Αυτός παραδίδεται ότι είχε δει τον θρόνο του Ζευ (Πορφ. *Βίος Πυθαγ.* 17), ο οποίος πιστεύεται πως ετοιμαζόταν για τον νεκρό Δία που ερχόταν ξανά στη ζωή και ο Διόνυσος Ζαγρέας θεωρείται ότι, κατά κάποια έννοια, είναι ο Ζευς αναγεννημένος. Ένα επίγραμμα που άφησε ο Πυθαγόρας στον Δία αρχίζει με την περιεργή φράση «*εδώ κείται ο νεκρός Ζευ, τον οποίο ο άνθρωπος ονομάζει ως Ζευ*».⁵⁸

Αυτή η περιεργή ταύτιση «Ζεν» και «Ζευ» θα μπορούσε ίσως να εξηγηθεί αν το «Ζεν» συσχετιστεί με το «Ζαν», που κατά τον Cook αποτελεί μια δωρική έκφραση ενός παλαιότερου Δία, αντίστοιχου με τον Ιανό, η λατρεία του οποίου ανιχνεύεται καθαρά στην Κρήτη. Η σύνδεση «Ζεν-Ζευς» συναντάται επίσης, στους προσωκρατικούς φιλοσόφους και κυρίως στον Ηράκλειτο. Το «Ζεν» θεωρείται ότι δηλώνει την κοσμική ουσία, η οποία περιγράφεται με διάφορα ονόματα, όπως Δημιουργική Φωτιά, Αθήρ και Ζευς, και υποστηρίζεται (Θαλής ο Μιλήσιος, Στωικοί) ότι συναντάται σε όλα τα πράγματα, κάτι που έχει τεκμηριωθεί και από την σημερινή αστροφυσική.⁵⁹ Το ψευδο-Ιπποκράτειο έργο *Περί Δίαιτας* αναφέρει: «*όλα τα πράγματα είναι τα ίδια και δεν είναι. Το φως είναι ίδιο όπως ο Ζεν, το σκοτάδι όπως ο Άδης. Το φως είναι ίδιο όπως ο Άδης, το σκοτάδι όπως ο Ζεν*».⁶⁰

Συνεπώς, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και την ορφική μυθολογία όλα τα πράγματα και οι καταστάσεις έχουν δύο όψεις που φαίνονται αντιθετικές (όπως η ορφική Περσεφόνη με τα δύο πρόσωπα, όπως η Ιτωνία και η Ιοδάμα, όπως ο ουράνιος και ο χθόνιος Δίας στην

Κορώνεια) και επίσης, εξαιτίας της κοσμικής ουσίας που αντιπροσωπεύει ο Ζευς, είναι εφικτή η αναγέννηση μέσα από τον θάνατο. Ο Ζευς είναι ο συμπαντικός νους, ο Ζαγρέας η ανανεωμένη μορφή αυτής της συμπαντικής ουσίας μέσα από τον θάνατο, την ανακύκλωση της ζωής, και ίσως θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την ανθρώπινη ψυχή που έχει έρθει σε επαφή με την συμπαντική ουσία.

Ο Πλούταρχος, προσπαθώντας να προσδιορίσει τι είναι το δαιμόνιο του Σωκράτη, εξηγεί ότι είναι μέρος του Θείου Νου, όπως και η ανθρώπινη ψυχή. Όμως, σε αντίθεση με αυτή που αναμγνύεται με τα πάθη της ύλης και αλλοιώνεται, εκείνο παραμένει αναλλοίωτο, είναι έξω από το ενσαρκωμένο σώμα -το οποίο παραλληλίζεται με σκάφανδρο ανθρώπου που έχει καταδυθεί στον βυθό-, επιτρέποντας τη σύνδεση της ανθρώπινης ψυχής με τον Θείο Νου, και κάποιοι μπορούν να το δουν ως ανταύγεια επί εσόπτρου (Πλούταρχος, *Περί του Σωκράτους Δαιμονίου* 591D-E).⁶¹ Ο καθρέφτης, λοιπόν, που χρησιμοποιεί και ο Διόνυσος Ζαγρέας, είναι το μέσον επαφής με το θείο, ανέπαφο κι αναλλοίωτο μέρος της ψυχής μας.

Η διαδικασία, όπως αναφέρθηκε, με την οποία επιτυγχάνοταν αυτή η επαφή της ανθρώπινης ψυχής με το δαιμόνιό της, το αναλλοίωτο μέρος του Θείου Νου, ήταν στο πλαίσιο της θρησκείας ο *Ιερός Γάμος* και στο πλαίσιο της φιλοσοφίας ο διαλογισμός, που κατά τον Αριστοτέλη ονομάζεται *Τέχνηση του Νου*, μια διαδικασία ηλεκτρική που είχε να κάνει με την θέση του ήλιου.⁶² Κατανοείται, λοιπόν, γιατί στον ορφισμό ο Δίας ταυτίστηκε με τον Ήλιο. Στις λατρείες της Βοιωτίας αυτό αποτυπώνεται καθαρά στην λατρεία του γειτονικού (χθόνιου) Τροφώνιου. Στο μαντείο του, που ήταν αυτόφωνο, δηλαδή οι απαντήσεις δίνονταν άμεσα από την ίδια την θεότητα, φαίνεται ότι κάποιο ρόλο έπαιξε ο ηλεκτρισμός τόσο στις διαδικασίες χρησιμοδότησης όσο και θεραπείας. Εκεί, όπως συνάγεται από τις περιγραφές των αρχαίων πηγών, και κυρίως τον Πausανία (9. 39. 5-11), η ίδια η διαδικασία χρησιμοδότησης είναι μια διαδικασία κατάκτησης του *γνώθι σαυτόν* μέσω του θανάτου και της αναγέννησης, στην οποία οδηγείται ο μυσούμενος ενώνοντας τη μνήμη του νου με τη μνήμη της ψυχής του.⁶³

Στην αριστοτελική φιλοσοφία (*Μετά τα Φυσικά*) για τη δημιουργία του σύμπαντος, ο *Νους του Διός* είναι η αρχική ουσία, που βρίσκεται σε περίσσια, και είναι η κυρίως υπεύθυνη για την εξελικτική πορεία της δημιουργίας ολόκληρου του σύμπαντος, γιατί αυτή το θέτει σε κίνηση, καθώς επενεργεί και κινεί τις άλλες δύο, τη *Συνεχή* και *Μεριστή Ουσία*. Στην αρχική ουσία του Διός οφείλεται η ενεργοποίηση και της διαδικασίας της *Ανάμνησης*, η οποία εξ *ανάγκης* ακολουθεί τους φυσικούς νόμους της κίνησης και πραγματοποιείται με την εμφάνιση της *Συγκίνησης*. Ο αρχαίος όρος της *ανάγκης* έχει ταυτιστεί με τον σύγχρονο όρο της *εντροπίας*, που στη φυσική αναγνωρίζεται ως κινητήριος δύναμη δημιουργίας του σύμπαντος. Η *Ανάγκη/εντροπία* επενεργεί υποχρεωτικά στην αρχική ουσία, τον αριστοτελικό *Νου του Διός*, η οποία κινητοποιεί στη συνέχεια τις άλλες δύο ουσίες και τις δύο ποιότητες της μνήμης, γεγονός απολύτως αναγκαίο για την πνευματική μας εξέλιξη, καθώς η μνήμη, όπως είδαμε συνδέεται με τη συνείδηση. Μάλιστα, πρόσφατες έρευνες διαπιστώνουν ότι η ανθρώπινη συνείδηση αναδύεται λόγω της αυξανόμενης εντροπίας του σύμπαντος.⁶⁴

3. Αθηνά

Οι διαδικασίες της Μνήμης και της Ανάμνησης όμως συνδέονται με την Αθηνά, τη θεά της σοφίας και της φρόνησης, που στον ορφικό μύθο έσωσε την καρδιά του Διονύσου. Αν ο Δίας-Άδης είναι ο *Νους του Διός*, δηλαδή η κινητήριος δύναμη που θέτει σε κίνηση ακόμα και την ανθρώπινη συνείδηση, κατανοείται ο ασυνήθιστος τρόπος απεικόνισης της θεότητας στο πήλινο σφράγισμα από την ανασκαφή του Σπυρόπουλου. Τα φίδια, που βλέπουμε να την περιβάλλουν, υποδηλώνουν ενδεχομένως την συνένωσή της με τον Ζευ-Άδη παραπέμποντας στην ορφική έννοια της ανανέωσης της ζωής. Το φυτικό μοτίβο, μέσα στο οποίο φαίνεται να πλέει, παραπέμπει στο ιερό δέντρο της ζωής, στη κοσμική ουσία, στο Ζεν, που όπως απεικονίζεται ενώνεται με την θεική μορφή μέσω της νόησης του εγκεφάλου, η οποία προστατεύεται από το κράνος με τα τρία λοφία. Αυτά μας παραπέμπουν στην τριμέρεια της ψυχής, επιθυμητικό, θυμοειδές και λογιστικό ή βουλευτικό μέρος (Πλάτων, *Φαίδρος*), που αντιπροσωπεύει η Αθηνά

ως *Τριτογένεια*, αυτή που γεννήθηκε στον Τρίτωνα ποταμό.

Στην μυστηριακή της ορφική λατρεία η Ιτωνία Αθηνά λατρεύεται ως σύντροφος και ως κόρη του Διός. Όπως είδαμε, πάρεδρος του διττού ορφικού Δία είναι η Μητέρα Γη, που ταυτίζεται με την Ρέα, την Δήμητρα ή και την Περσεφόνη. Στους λειμώνες της Περσεφόνης, κατά τον Πλάτωνα (*Πολιτεία* I.614b), παραμένουν οι ψυχές των ανθρώπων όταν πεθαίνουν και μέχρι να κριθούν αν θα μετενσαρκωθούν ή αν θα μεταβούν σε ανώτερα επίπεδα.⁶⁵ Η Ιτωνία Αθηνά, λοιπόν, ως πάρεδρος του Δία εκφράζει μια όψη της Μητέρας Γης, που γνωρίζει τα μυστικά δημιουργίας του κόσμου και τον τελικό προορισμό των ανθρώπινων ψυχών. Η εξουσία του ζεύγους Ιτωνία Αθηνά-Ζευς/Άδη, δεν περιορίζεται μόνο στη φύση, αλλά έχει τη δύναμη να μεταμορφώσει συνειδησιακά και τον άνθρωπο κι αυτό επιτυγχάνεται μέσω των διαδικασιών της μνήμης, που ελέγχει η Αθηνά. «*Η Γνώση είναι Μνήμη*», μας θυμίζει ο Πλάτωνας (*Φαίδρος*) και η γνώση αυτή αφορά της αναζήτηση της Αλήθειας.

Στη λατρεία, λοιπόν, της Ιτωνίας Αθηνάς λατρεύεται ο Ιερός Γάμος της με τον Δία-Άδη. Σε άλλες λατρείες, όπως στο Ηραίο της Σάμου, στο ίδιο ιερό συνδυάζονται ο Ιερός Γάμος και η γέννηση της θεάς.⁶⁶ Στην περίπτωση της Κορώνειας η γέννηση της Αθηνάς λατρεύεται στο γειτονικό ιερό της Αλαλκομενίας,⁶⁷ την προκάτοχο της Ιτωνίας, γι' αυτό οι δύο θεότητες ταυτίζονται. Κοινό δομικό στοιχείο των δύο λατρειών της Αθηνάς είναι το ποτάμι (Τρίτων και Κουάριος) δίπλα στο οποίο βρίσκονται τα δύο ιερά. Το νερό θεωρείται⁶⁸ ότι συμβολίζει την αδόμητη ψυχή που φέρει τα τηλεφεία τραύματά της. Μέσω αυτού του στοιχείου, όμως, θα γίνει και η μετάβαση από την κατάσταση της ασυνειδησίας σε αυτή της ενσυνείδησης. Καθώς το νερό εμπεριέχει την έννοια της ροής θεωρείται πως περιγράφει⁶⁹ την ιδέα της συνεχούς και αδιάκοπης κίνησης ύλης ή ενέργειας.

Η γέννηση της θεάς από το κεφάλι του Διός υποδηλώνει ότι είναι αυτή που προέρχεται από τον υπέρτατο θεικό νου. Αν δεχθούμε ότι η λέξη *θεός* προέρχεται από το ρήμα *θέω*, που σημαίνει *τρέχω*,⁷⁰ θα μπορούσε να δηλώνει τον τέλεια εξελιγμένο νου που απορρέει από τον συμπαντικό Νου του Διός. Κατά τον Πλάτωνα (*Κρατύλος* 407b) η Αθηνά είναι η *νοούσα τα θεία (ή θεονόα εστίν αὕτη)*, η

νοήσις του θεού. Παρότι η ερμηνεία του Πλάτωνα χαρακτηρίζεται παρετυμολογική,⁷¹ ωστόσο αποδίδει τη βαθύτερη σημασία της μυστικιστικής γνώσης, για την οποία ο Πλάτωνας σε πολλά σημεία του έργου του μας δίνει στοιχεία και υπαινιγμούς.

Σε αυτή τη συμπαντική σοφία πρέπει να οδηγηθεί και ο άνθρωπος για να θυμηθεί την μνήμη της ψυχής του και να γνωρίσει πραγματικά τον εαυτό του (*γνώθι σαυτόν*), ώστε να αναγεννηθεί ανανεωμένος και να βρίσκεται σε αρμονία με το συμπαντικό πνεύμα του Ζευ. Αυτός είναι ο δρόμος της Φρόνησης, που δηλώνει, όπως έχει προταθεί, τη φορά του νου και συνδέεται άμεσα με την Ελεύθερη Βούληση, δηλαδή την επιλογή της φοράς του νου μας, προς τη μνήμη ή την λήθη.⁷² την Αλήθεια ή την αντανάκλασή της.⁷³

Η Αθηνά συμβάλλει τόσο στη διανοητική όσο και στην ψυχική εξέλιξη του ανθρώπου. Προσφέρει και τις δύο αρετές που είναι απαραίτητες για την εξέλιξη του νου: τη διανοητική αρετή της Σοφίας (συσσώρευση γνώσεων) και την ηθική, ψυχική αρετή της Σωφροσύνης που επιτρέπει την ανάπτυξη της ελεύθερης βούλησης, ώστε ο άνθρωπος νους από *ἄκων*, που λειτουργεί μόνο με τη διανοητική αρετή της σοφίας, να γίνει *ἐκών*, να λειτουργεί και με τη συνοδεία της ψυχικής αρετής της σωφροσύνης, με ανεπτυγμένη ελεύθερη βούληση. Η διανοητική αρετή διδάσκεται, δηλαδή είναι αντικείμενο μάθησης, όμως η ηθική αρετή καλλιεργείται μέσω της μυστηριακής ζωής και μεταβιβάζεται με την παράδοση και τον πολιτισμό,⁷⁴ προστάτιδα του οποίου είναι η Αθηνά. Η ποιότητα του πολιτισμού της πόλης είναι άμεσα συνυφασμένη και εξαρτώμενη από τον βαθμό συνειδησιακής εξέλιξης των πολιτών. Και σε αυτή θα τους οδηγήσει η Ιτωνία Αθηνά.

Αυτή την πορεία, αυτή τη μετάβαση δηλώνει, μάλλον, και η ετυμολογία του ονόματος της Ιτωνίας. Το επίθετο *ιτός* (από τη ρίζα *-ιτ* του ρήματος *εἶμι*) σημαίνει *διαβατός*, και το ρηματικό επίθετο *ιτέον* δηλώνει ότι κάποιος κάπου πρέπει να μεταβεί, να φτάσει κάπου.⁷⁵ να κάνει την μετάβαση από την κατάσταση της ασυνειδησίας, σε αυτή της συνειδητότητας και της γνώσης της ενσυνείδησης, της συμπαντικής σοφίας που θα αναζητήσει στο βασίλειο του Άδη ή του Πλούτωνα. Εκεί μόνο η Ιτωνία μπορεί να τον οδηγήσει και

μόνο η Αθηνά, αυτή που απορρέει από τον συμπαντικό νου, μπορεί ως *Πρόμαχος* να του παρασταθεί.

Το επίθετο *Πρόμαχος* δηλώνει ότι η Αθηνά είναι παρόν σε κάθε είδους μάχη και δύσκολη στιγμή του ανθρώπου, βοηθάει και συμπαραστέκεται.⁷⁶ Κατεξοχήν συμπαραστέκεται σε ήρωες, όπως τον Περσέα, τον Ηρακλή, το Οδυσσέα, τους Αργοναύτες⁷⁷ και άλλους, που επιχείρησαν το δύσκολο ταξίδι της αυτογνωσίας και με τους άθλους τους την κατέκτησαν. Έτσι συμπαραστέκεται σε κάθε άνθρωπο που επιδιώκει να συλλειτουργήσει τα μέρη της ψυχής του, και αφού κατακτήσει της ηθικές αρετές να γίνει κύριος του εαυτού του, να ανέλθει σε ανώτερα επίπεδα και να εφαρμόσει την έννοια του Δικαίου.

Στην πορεία αυτή, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία διακρίνει τρία εξελικτικά στάδια του ανθρώπου, (τα οποία κάθε φιλόσοφος ονομάζει διαφορετικά) που αντιστοιχούν στα τρία στάδια της αριστοτελικής *Τέχνησης του Νου*. Είναι τα στάδια του *Δίποδου/Ανδράποδου*, του *Ανθρώπου* και του *Αυτανθρώπου*, τα οποία θεωρείται πως μπορούν να αντιστοιχηθούν στην κατάσταση του Προμηθέα Δεσμώτη, Λυόμενου και Πυρφόρου.⁷⁸

Στην κατάσταση του Δίποδου/Ανδράποδου ο άνθρωπος, επειδή στερείται ηθικής αρετής, διαθέτει μεν νοητική ευχέρεια, αλλά χαρακτηρίζεται από ψυχική δυσχέρεια. Ο νους του είναι *ἄκων*, δηλαδή ασυνείδητος, βραδύνους και ανεξέλικτος, λειτουργεί αυτόματα, χωρίς τη θέλησή του. Η ψυχική μνήμη είναι σε λήθαργο. Σε αυτό το στάδιο, κατά τον Αριστοτέλη, ο άνθρωπος θα πρέπει να μάθει να ελέγχει την αχαλίνωτη φαντασία του, που αποτελεί εγγενές στοιχείο της εγκεφαλικής μνήμης, και τις ψευδαισθήσεις που προκαλούνται από αυτή, καθώς τα δύο αυτά στοιχεία δεν του επιτρέπουν την αντικειμενική κρίση. Γι' αυτό διδάσκεται, μαθαίνει την Σοφία, τη Φρόνηση και τη Σύνεση.

Στο δεύτερο στάδιο ο άνθρωπος καλείται να εντοπίσει τις κακές συνήθειες (*ἔξεις*) και τους φόβους, που έχουν προκληθεί από τις κακές εμπειρίες. Τα στοιχεία αυτά, μαζί με τις αρνητικές συνέπειες που επιφέρουν (*τηλέφεια*, δηλαδή αθεράπευτα, τραύματα), περιγράφονται από τον Αριστοτέλη ως σφραγίσματα που έχουν αποτυπωθεί, χαραχτεί στο εύπλαστο υλικό της ψυχής μας, δια-

μορφώνοντας τον χαρακτήρα μας (από το χάρασσω και ἤρα, δηλαδή ψυχή). Για να το επιτύχει αυτό ο άνθρωπος καλείται να ασχοληθεί με τα επιτεύγματα των εννέα Μουσών και να καλλιεργήσει μέσω της μύησης τις δώδεκα ηθικές αρετές, που θα τον καταστήσουν ικανό να ασκήσει τη Δικαιοσύνη και να είναι Δίκαιος. Έτσι επιτυγχάνεται η συνεργασία λογικής και ηθικής. Σε αυτό το επίπεδο, μέσω της επίπονης ψυχικής λειτουργίας της Ανάμνησης, επιτυγχάνεται η σύνδεση με τον Δαίμονα του Σωκράτη. Έτσι ο άνθρωπος συνδυάζοντας νοητική και ψυχική ευχέρεια και κατακτώντας την ελεύθερη βούληση, αποκτά τον έλεγχο του εαυτού του και ελέγχει την πορεία της ζωής του, καταργώντας το πρόγραμμα του αυτόματου πλότου της μοίρας.

Στο τρίτο στάδιο, του Αυτανθρώπου, ο άνθρωπος επιτυγχάνει την αυτοπραγμάτωσή του, την ολοκλήρωση του ανθρωπίνου προορισμού του και φτάνει στο επίπεδο ομοίωσης με το θεό. Αυτό γίνεται εφικτό μέσω της ψυχικής λειτουργίας της Ανάμνησης, η οποία επιτρέπει την μεταφορά και εγγραφή όλων των κακών έξεων και των ψυχικών τραυμάτων στην παρούσα νοητική του μνήμη, προκειμένου με τη βοήθεια της ήδη κατακτημένης λογικής και ηθικής να τα θεραπεύσει. Είναι η κατάκτηση του δελφικού *γνώθι σαυτόν*, που αποτελούσε βασικό στόχο τόσο της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, όσο και της μυητικής τελετουργίας των μυστηριακών λατρειών.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η λειτουργία της μνήμης συνδέεται άμεσα με την αυτοσυνειδησία. Η ίδια η λέξη συνειδηση σημαίνει μοιράζομαι (συν) τη γνώση (*ειδέναι*) με τον εαυτό (*εαυτώ*), όπως δηλώνει η δοτική προσωπική αντωνυμία που συνοδεύει το ρήμα. Παραπέμπει δηλαδή σε μια διαμοιραζόμενη γνώση με τον εαυτό, σαν ο ένας να έχει μοιραστεί στα δύο.⁷⁹ Κατά τον αστροφυσικό Μ. Δανέζι είναι η συν-ένωση των πληροφοριών της γνώσης, αυτού που έχει ήδη συμβεί, είναι ο δρόμος προς την Αλήθεια, σε επίπεδο ατομικό, κοινωνικό και πλανητικό.⁸⁰

Την ουσία αυτής της μυητικής διαδικασίας θεωρώ ότι αποτυπώνει και η εσωτερική παράσταση της λεκανίδας του Βρετανικού Μουσείου B80 (εικ. 7), που θα μπορούσε επίσης να συσχετιστεί και με ηλικιακές διαβατήριες τελετές. Η νεανική γυμνή μορφή που τρέχει είναι ο μη συνειδητοποιημένος

άνθρωπος, που κυριαρχείται από τον κατώτερο εαυτό, την μικρότερη μορφή με το σκούφο του Άδου κνήνη που φέρει ξίφος, με την οποία τρέχουν μαζί. Τα άλογα μέρη της αδάμαστης ψυχής, τα πάθη, τους φόβους, τον εγωισμό, τις ψευδαισθήσεις, τα οποία μπορεί να καταστούν πολύ επικίνδυνα όταν είναι ανεξέλεγκτα, συμβολίζονται με το ξίφος που κρατά αυτή η μικρή ενδεδυμένη μορφή. Αυτήν ελέγχει, κρατώντας την από τον ώμο, η μεγαλύτερη σε μέγεθος ψύχραιμη ανδρική μορφή, που συμβολίζει πιθανώς τον άνθρωπο που έχει κατακτήσει το *γνώθι σαυτόν* κι έχει καταστεί κύριος του εαυτού του. Η οπτική επαφή των μορφών που τρέχουν με την ακίνητη υπογραμμίζει τον μεταξύ τους δεσμό, τη σύνδεση μεταξύ ανώτερου και κατώτερου εαυτού, μεταξύ της ψυχής και της λογικής.

4. Ιοδάμα - Ιτωνία

Το όνομα της Ιοδάμας ερμηνεύεται (Cunning) ως *Αυτοδάμα*, από την αντωνυμία *ιδιος* και το ρήμα *δαμέω/δάμνυμι* (=τιθασεύω), δηλώνοντας αυτή που ελέγχει τον εαυτό της.⁸¹ Θα μπορούσε όμως, το πρώτο συνθετικό του ονόματος να προέρχεται από το επίθετο *ιός*, που σημαίνει ρευστός, υγρός⁸² και να παραπέμπει στην αδόμητη ψυχή που τελικά τιθασεύεται, με την έννοια ότι αλλάζει συνειδησιακό επίπεδο. Αποτελεί, λοιπόν, μια μορφή της λατρείας που συμβολίζει τον άνθρωπο που έχει δαμάσει την ασυνείδητη και ανεξέλεγκτη φύση του. Η μορφή της Ιοδάμας έχει κεντρικό ρόλο στον αιτιολογικό μύθο της Ιτώνιας λατρείας, ο οποίος διασώζεται, όπως είδαμε, σε δύο παραλλαγές και παρουσιάζει την Ιοδάμα είτε ως αδελφή, είτε ως ιέρεια της Θεάς. Κοινό όμως στοιχείο και των δύο είναι ότι θανατώνεται ακούσια από την ίδια την θεότητα.

Στη σχέση της Ιοδάμας με την Αθηνά κάποιοι βλέπουν μια τοπική ηρωίδα που συγχωνεύτηκε ή αφομοιώθηκε από τη θεά· άλλοι τις δύο όψεις της ίδιας θεότητας με διαφορετικά ονόματα (Kerenyi)· ή τον θνητό σωσία της θεάς, θεικός προορισμός του οποίου είναι η προερχόμενη από τη θεότητα καταστροφή, το θυσιαζόμενο θύμα που στη συνέχεια τιμάται στη λατρεία ως θεός, ή η σκοτεινή αντανάκλαση του θεού που παραμένει στη θεική περιοχή (Burkert). Η Ιοδάμα έχει επίσης ερμηνευτεί ως σύμβολο της αναζήτησης της αυτογνωσίας, της

7. Εσωτερική παράσταση της λεκανίδας του Βρετανικού Μουσείου B80.

άσβεστης φωτιάς της πνευματικής γνώσης που πρέπει συνεχώς να αναζωπυρώνεται.⁸³

Αν δεχθούμε την ετυμολογία που δόθηκε παραπάνω, η Ιοδάμα-αδελφή (πρώτη παραλλαγή) φαίνεται να αντιπροσωπεύει τον κατώτερο εαυτό που καταφέρει να συναντηθεί με τον ανώτερο εαυτό, το άφθαρτο και αναλλοίωτο μέρος της θεϊκής ψυχής που κυριαρχεί στα πάθη της ενσαρκωμένης ψυχής. Στην δεύτερη εκδοχή, η Ιοδάμα-

ιέρεια θεωρώ ότι συμβολίζει τον μη μνημένο που θα αναγεννηθεί με την μήση. Είναι ο μη συνειδητοποιημένος άνθρωπος που αντικρίζει τον κατώτερο εαυτό του και απολιθώνεται, καταστρέφεται γιατί παραβιάζει τον ιερό χώρο, εισέρχεται σε αυτόν όντας σε κατάσταση άγνοιας, μη προετοιμασμένος, δηλαδή μη μνημένος. Ωστόσο, η ενσαρκωμένη ψυχή (Ιοδάμα) επιζητά τη λύτρωση και την αναγέννηση μέσω του θεϊκού συμπαντικού πυρός,

και η μύηση θα της επιτρέψει την ένωση με αυτό το φως. Γι' αυτό στην παράσταση του αγγείου Β.80 πάνω στον βωμό της Ιοδάμα στέκεται ένα πουλί, που θεωρείται σύμβολο της ψυχής.

Ιοδάμα και Ιτωνία, λοιπόν, είναι οι δύο όψεις του ίδιου εαυτού που αντιπροσωπεύουν τις διαφορετικές ποιότητες μνήμης και συνείδησης. Μόνο η φλόγα της γνώσης (βωμός της Ιοδάμα) θα επιτρέψει την ένωση των δύο μνημών (εγκεφαλικής και ψυχικής), τη θεραπεία των τραυμάτων της ψυχής και τη θέωσή της. Μια διαδικασία ιδιαίτερα επίπονη, γιατί η ψυχή με την ενσάρκωσή της λησμονεί όλη τη συμπαντική σοφία και η επαφή με τη μνήμη της άφθαρτης ψυχής μας δεν είναι εύκολη. Στο χθόνιο βασίλειο της γνώσης ο κοινός, ο μη μνημένος, άνθρωπος δεν έχει πρόσβαση, καθώς το φυλά ο τρομερός Κέρβερος που συμβολίζει όσα εμποδίζουν τη μνήμη του νου να συναντηθεί με την μνήμη της ψυχής.⁸⁴ Τον ίδιο συμβολισμό έχει και η Μέδουσα Γοργώ που η θέαση της εικόνα της απολιθώνει την Ιοδάμα.

5. Μέδουσα

Στην Βοιωτική λατρεία της Ιτωνίας η Μέδουσα έχει κεντρικό ρόλο. Απεικονίζεται ακόμα και στα νομίσματα του 5ου και 4ου αι. π.Χ. του Βοιωτικού Κοινού, το οποίο είχε την έδρα του στο ναό της Ιτωνίας.⁸⁵ Η Αθηνά συνδέεται ιδιαίτερα με την μορφή αυτή, που είτε ήταν κεντημένη στον χιτώνα, είτε, απεικονιζόταν στην ασπίδα της, ή και η ίδια η θεά είχε το πρόσωπο της Μέδουσας. Η Μέδουσα, ο Κέρβερος, το φίδι, όπως και άλλα μαγικά αντικείμενα που έχουν τερατώδη αποτρεπτική δύναμη και τα χρησιμοποιεί η Αθηνά για θωράκιση έχουν συσχετιστεί με την αρχική, προ-ολυμπιακή χθόνια ιδιότητα της Αθηνάς ως θεάς του Κάτω Κόσμου. Έχει υποστηριχθεί ότι από αυτήν την αρχική, χθόνια φύση της Αθηνάς απορρέουν οι κυριότερες από τις άλλες ιδιότητες της, ως θεότητα της βλάστησης, πολεμική και θεά της υγείας.⁸⁶

Η Γοργώ, στον αιτιολογικό μύθο της Ιτωνίας που διασώζει ο Πανυσανίας, φαίνεται πως αντιπροσωπεύει ιδιότητες της Μεγάλης Θεάς, ως προστάτιδα του πολεμιστή, έχοντας τη δύναμη να καταστήσει ανίκανους τους εχθρούς της.⁸⁷ Επίσης, η λατρεία της Ρέας είναι συνδεδεμένη με τον ορφισμό. Στα Αργοναυτικά των Ορφικών (στ. 605-630), περιγράφεται η καθιέρωση λατρείας της στην

περιοχή του Ελλησπόντου, που προκύπτει ως ανάγκη εξαγνισμού από την ακούσια πρόκληση ενός θανάτου. Ορφική όμως συνήθεια, φαίνεται πως αποτελεί και η απόδοση λιθολατρείας προς τιμήν της Αθηνάς Τριτογένειας (στ. 494-495),⁸⁸ που μας παραπέμπει στην προκάτοχο της Ιτωνίας, την Αλαλκομενία Αθηνά. Η λιθολατρεία φαίνεται να αποτελεί μια συνήθεια εδραιωμένη στη Βοιωτία, όπως αποκαλύπτει η λατρεία των Χαρίτων στον Ορχομενό (Παυσ. 9.38.1) και η καβειριακή λατρεία της Θήβας.⁸⁹ Στην βοιωτική λατρεία της Ιτωνίας, ο λίθος ως λατρευτική εστία της θεάς αντιπροσωπεύεται από τον λίθινο βωμό της Ιοδάμας και την παράδοση ότι αυτή μετατρέπεται σε πέτρα όταν αντικρίζει στον χιτώνα της θεάς το πρόσωπο της Μέδουσας Γοργούς. Συνεπώς, στη Βοιωτική λατρεία της Ιτωνίας, η τελετουργία της Ιοδάμας συνδέεται με την ορφική παράδοση της λιθολατρείας, ενώ η Αθηνά, φαίνεται πως μέσω της Γοργούς, έχει υιοθετήσει ιδιότητες της ελληνικής Ρέας, που στην ορφική λατρεία ταυτίζεται με την Δήμητρα ή και την Περσεφόνη.

Σε κάποιους μύθους η Μέδουσα σχετίζεται και με την Περσεφόνη και το κεφάλι της Γοργούς εμφανίζεται στον Κάτω Κόσμο ως αυτοάμυνά της.⁹⁰ Λειτουργεί λοιπόν και ως σύμβολο του ανθρώπινου τρόμου μπροστά στον θάνατο, όταν ο άνθρωπος δεν είναι έτοιμος να τον αντιμετωπίσει. Ο σκούφος του Άδη (*Άδου κνήνη*), τον οποίο παριστάνεται να τον φορά η Αθηνά στο αντίγραφο λατρευτικού αγάλματος που αποδίδεται στον Αγοράκριτο, είναι χαρακτηριστικό σύμβολο που συνδέεται με τον αποκεφαλισμό της Μέδουσας, τις μαγικές και υπερφυσικές ιδιότητες της οποίας ενσωματώνει μετά η Αθηνά.

Στον μύθο η Αθηνά συμβάλλει καθοριστικά στον αποκεφαλισμό της Μέδουσας Γοργούς βοηθώντας, μαζί με τον Ερμή, τον Περσέα να τον πραγματοποιήσει. Του παρέχουν από κοινού όλα τα απαραίτητα μαγικά σύνεργα που θα χρειαστεί (τον σκούφο που τον έκανε αόρατο, φτερωτά σανδάλια, χρυσό σπαθί, γυαλιστερή ασπίδα και τον μαγικό σάκο που απενεργοποιούσε τις ιδιότητες της Μέδουσας) και η Αθηνά του δίνει την συμβουλή που θα τον σώσει: την στιγμή του αποκεφαλισμού, για να αποφύγει την τρομερή όψη της Μέδουσας που πετρώνει, να κοιτάζει το καθρέπισμα της εικόνα της στην ασπίδα.⁹¹

Ο μύθος αυτός θεωρείται ότι περιέχει πολλούς κωδικοποιημένους συμβολισμούς σχετικά με την διαδικασία ηθικής εξέλιξης του ανθρώπου που επιδιώκει την κατάκτηση του *γνώθι σαυτόν*. Την διαδικασία αυτή συμβολίζουν οι δύο γυναικείες ομάδες: οι Γραίες και οι αδελφές τους οι Γοργόνες, μία εκ των οποίων είναι και η Μέδουσα. Οι Γραίες, τις οποίες ο Περσέας έπρεπε να αντιμετωπίσει πριν την Μέδουσα, έχει προταθεί ότι συμβολίζουν την θνητότητα, την υλική σωματικότητα. Σε αυτή την κατάσταση, από τα τρία μέρη της ψυχής, λειτουργούν μόνο τα δύο μέρη, αλλά και αυτά διπολικά, δηλαδή όταν λειτουργεί το ένα απενεργοποιείται το άλλο, όπως και στην κατάσταση του μη συνειδητοποιημένου ανθρώπου. Αυτό συμβολίζει το ένα μάτι και το ένα δόντι που χρησιμοποιούν οι Γραίες, γι' αυτό είναι *βραδύνοες*, σε αντίθεση με τις αδελφές τους τις Γοργόνες που, όπως δηλώνει και το όνομά τους (γοργώ =ταχύς), είναι *ταχύνοες* και συμβολίζουν την αθανασία. Η αθανασία όμως καλύπτεται από το κεφάλι της Μέδουσας Γοργούς που συμβολίζει τον εγωισμό και την κακία που έχει ο καθένας μας μέσα του, η οποία είναι ικανή να μας νεκρώσει, να μας πετρώσει, όπως συνέβη με την Ιοδάμα.⁹²

Ο Περσέας, προκειμένου να κατακτήσει την αθανασία και να γίνει κυρίαρχος του εαυτού του θέλει να ενεργοποιήσει και το τρίτο μέρος της ψυχής (το λογιστικό/βουλητικό), και να συντονίσει τα δύο μέρη (επιθυμητικό και θυμοειδές). Αυτό προϋποθέτει ότι πρέπει να αποκεφαλιστεί η Μέδουσα Γοργώ, δηλαδή ο εγωισμός και η κακία που κρύβει ο κάθε άνθρωπος μέσα του. Γιατί μόνο έτσι θα αποκτήσει κρίση και θα ανέλθει σε ανώτερα επίπεδα. Συνεπώς, ο Περσέας με τη δοκιμασία του να σκοτώσει την Γοργώ-Μέδουσα ολοκληρώνει την μνητική διαδικασία της *Τέχνησης του Νου*, συνενώνει τους δύο πόλους της μνήμης του, τον Νου με την Ψυχή, θέτει υπό έλεγχο τα δύο άλογα μέρη της ψυχής του και γίνεται κύριος του εαυτού του.⁹³ Αυτό αποδεικνύει το ότι ιππεύει τον φτερωτό Πήγασο, που ξεπήδησε από το κομμένο κεφάλι της Μέδουσας. Γι' αυτό είναι υπό την προστασία της *Ίππελάτειρας* Αθηνάς (Ορφ. *Ύμν. εις Αθηνά*), αυτής που γνωρίζει πως τιθασεύονται τα άλογα μέρη της ψυχής.

Ο μύθος του Περσέα φαίνεται να ήταν δεδομένος στην περιοχή του Ελικώνα όπου κατοι-

κούσαν οι Θράκες. Αυτό αποδεικνύει η ύπαρξη της *Ίπποκρήνης*, που δημιουργήθηκε από τα πατήματα του Πήγασου, πάνω από την Κοιλάδα των Μουσών, και η αρχαία κόμη *Ίππόται*, στα ορεινά σύνορα της Κορωνειακής, κοντά στον σημερινό οικισμό Κούκουρα/Αγία Άννα (εικ. 4, αρ. 31).⁹⁴ Πιθανώς αυτό εξηγεί και τον ιδιαίτερο ρόλο της Μέδουσας στην λατρεία της Ιτωνίας.

Η Αθηνά αποκτά την προστατευτική δύναμη της Μέδουσας φορώντας το δέρμα της και βάζοντας στην ασπίδα της το γοργόνειο, δηλαδή την μάσκα της κεφαλής της Μέδουσας. Παράλληλα ενσωμάτωσε τις ιδιότητες που είχε και το αίμα της Γοργούς: αυτό που έρρεε από τα αριστερά μπορούσε να σκοτώσει, ενώ αυτό που έρρεε από τα δεξιά μπορούσε να θεραπεύσει, ακόμα και να αναστήσει νεκρούς (Απολλ. 3.120).

Σύμφωνα με την αρχή ότι μόνον αυτός που προκαλεί το τραύμα μπορεί και να το θεραπεύει, «*ό τρώσας καί ίάσεται*», η Αθηνά μπορεί να σκοτώσει, μπορεί να χαρίσει ή να σώσει τη ζωή. Αν συσχετίσουμε αυτή τη δύναμη με την ανθρώπινη ψυχή κατανοούμε τον βαθύτερο συμβολισμό του μύθου: μόνο ο άνθρωπος που γνωρίζει τα βαριά, αγιάτρευτα τηλέφεια τραύματά της ψυχής του, τα οποία η ενσαρκωμένη ψυχή του έχει προκαλέσει εν αγνοία της, μόνο αυτός μπορεί και να τα θεραπεύσει.⁹⁵

Η Μέδουσα, λοιπόν, συμβολίζει τη δύναμη της θεάς να μετασχηματίζει τον υλικό κόσμο ενσωμάτωνοντας τις απειλητικές του διαστάσεις και τροποποιώντας τη φορά της κίνησης του. Προπαντός, όμως αποτρέπει, προστατεύει τον κόσμο της θεάς από εκείνους που θέλουν να εισβάλουν σ' αυτόν, από όσους δεν πληρούν τις προϋποθέσεις να γίνουν μέτοχοι της γνώσης, τους αμήνητους. Προασπίζεται τον ιερό χώρο της γνώσης που κατέχει η θεά. Ο ιερός αυτός χώρος είναι απροσπέλαστος για τους ζωντανούς και τους κοινούς θνητούς. Τον δρόμο αυτόν μπορεί να τον διαβεί μόνο ένας μνημένος με τη βοήθεια της Αθηνάς. Τέτοιοι ήταν ο Ορφέας, ο Οδυσσεύς, ο Ηρακλής, ήρωες που κατάφεραν την *εις Άδου Κάθοδον*.

6. Κέρβερος-Ηρακλής Χάρωψ & Παλαίμων

Στο γειτονικό ιερό του *Ηρακλέους Χάροπος*, στο ποτάμι Φάλαρος, ο ήρωας επιστρέφει νικητής από την *εις Άδου Κάθοδον*. Το όνομα «*Χάρωψ*» έχει

συνδεθεί με τον Χάροντα δηλώνοντας αυτόν που τα μάτια του αστράφτουν από αγριότητα.⁹⁶ Όμως, η κυριολεκτική σημασία του είναι «*ό έχων οφθαλμούς πλήρεις χαράς*».⁹⁷ Συνεπώς δηλώνει αυτόν που η ψυχή του έχει ανοίξει στο φως και στη χαρά. Το επίθετο *καλλίνικος* δηλώνει εξάλλου τον *ενδόξως θριαμβεύσας*,⁹⁸ αυτόν που έχει επιτύχει την νίκη του αγαθού, την κατάκτηση του γνώθι σαυτόν.

Το επίθετο *Παλαίμων*, που αποδίδεται στον Ηρακλή, μας συνδέει με την διονυσιακή λατρεία. Έτσι ονομάστηκε ο γιος του Αθάμαντα και της Ινούς, ο Μελικέρτης, αφού έπεσε στη θάλασσα, όπου τον παρέσυρε η μητέρα του κυριευμένη από την μανία της Ήρας, η οποία τιμώρησε το ζεύγος επειδή περιέθαλψε το βρέφος Διόνυσο. Η Ινώ μεταμορφώθηκε σε *Λευκοθέα* (λευκή θεά) και ο Μελικέρτης σε *Παλαίμων*, προστάτη των ναυτικών. Το νεκρό του σώμα λέγεται πως βγήκε στον Ισθμό της Κορίνθου, όπου τον λάτρευαν σαν παιδί ήρωα με επιτάφιας τελετές, αγώνες μνηστικού χαρακτήρα και πιθανώς νυχτερινή μυστηριώδη τελετή. Ο *Παλαίμων* θεωρείται ότι εμφανίζεται σαν ένας άλλος Διόνυσος.⁹⁹ Συνεπώς η σύνδεσή του με τον Ηρακλή Χάρωπα ενισχύει την επίδραση του ορφισμού στην Ιτώνιο λατρεία.

Ο Ηρακλής πραγματοποίησε την *εις Άδου Κάθοδον*, την κατάβαση στο σκοτεινό, χθόνιο βασίλειο του *Δία Λαφυστίου*, όπου φυλάσσεται η συμπαντική σοφία, και κατάφερε να ανέλθει νικητής (*καλλίνικος*). Νίκησε τον Κέρβερο, τα εμπόδια που δεν τον άφηναν να ενωθεί με την μήμη της ψυχής του. Μετά τη δοκιμασία της αυτογνωσίας βγαίνει μέσα από τη γη αναγεννημένος, ανανεωμένος, αναζωογονημένος, σαν ένα παιδί (*Παλαίμων*). Γυρίζει απελευθερωμένος, με την χαρά στα μάτια του και το φως στην ψυχή του. Έχει σπάσει τα δεσμά της υλικότητας, έχει ενωθεί με την συμπαντική σοφία, έχει απελευθερωθεί και η ψυχή του έχει καταστεί άλκιμη και υγιής. Έχει λοιπόν επιτευχθεί ο στόχος της μήμησης. Σε αυτό προφανώς παραπέμπει η λέξη *Νίκη* που είχε χαραχτεί στην ερμαϊκή στήλη. Οι ερμαϊκές στήλες αναπαριστούν κατά τον Ηρόδοτο τα αγάλματα των Καβείρων.

Επίσης ο Ερμής συνδέεται με τις μνηστικές δοκιμασίες της λατρείας γιατί ως ψυχοπομπός έχει την ιδιότητα να κινείται ανάμεσα σε δύο κόσμους,

αλλά παράλληλα σχετίζεται με το αστρικό σύμπαν και την ποιότητα των ψυχών.¹⁰⁰

Γι' αυτό, λοιπόν, ο *Χάρωψ* και *Παλαίμων Ηρακλής* είναι ο προστάτης των απελευθερωμένων δούλων που αφιερώνονταν με όρκο σε αυτόν. Είναι ένας θεός τρομερός γιατί και η υποδούλωση πάσης φύσεως είναι σκληρή και βάνανυση. Είναι, όμως, και θεός παρήγορος, γιατί υπόσχεται και χαρίζει την ελευθερία, με τη βοήθεια της γειτονικής Ιωνίας Αθηνάς, υπό την προστασία της οποίας βρίσκεται. Και η παρουσία ιέρειας, στην λατρεία του, η οποία εγγυάται για τις νέες ψυχικές ιδιότητες των μυστών, οφείλεται στην λατρευτική παράδοση της Ιωνίας Αθηνάς.

Γ. Συμπεράσματα

Ο χαρακτήρας της Ιωνίας Αθηνάς δεν είναι μονοδιάστατος. Είναι μια πολεμική θεότητα, με την έννοια της Προμάχου: βοηθά και προστατεύει όποιον έχει την ανάγκη της και ιδιαίτερα τους μαχητές, τους πολεμιστές, όπως και η προκάτοχός της, η ελληνική Ρέα. Από αυτήν επίσης δανείζεται τις γονιμικές της ιδιότητες και τη δύναμη κυριαρχίας στην φύση. Αυτά τα χαρακτηριστικά της, προφανώς τονίζονταν στην κοινή της λατρεία, που ήταν ανοιχτή για όλους, με την οποία συνδέεται και η «*πανήγυρις*» των Παμβοιωτίων, με αγώνες αθλητικούς, ιππικούς, μουσικούς. Εξάλλου το εορταστικό κλίμα της γιορτής, με την ευχάριστη και χαρούμενη διάθεση που προκαλούσε ήταν προαπαιτούμενο για την μνηστική διαδικασία.¹⁰¹ Η μυστηριακή της λατρεία, που διαμορφώνεται υπό την επίδραση του ορφισμού, σύμφωνα με τις υπάρχουσες εικονογραφικές ενδείξεις τον 6ο αι. π.Χ., αν όχι νωρίτερα, αποσκοπούσε στην αναζήτηση της Αλήθειας, που θα οδηγούσε τον μυσούμενο στην κατάκτηση του *γνώθι σαυτόν*. Η Ιωνία Αθηνά συλλατρεύεται με τον ορφικό Ζευ, ως θεά της φρόνησης και της σοφίας, της συμπαντικής γνώσης που απορρέει από τον συμπαντικό Νου του Διός, την κινητήριο δύναμη του Σύμπαντος. Γι' αυτό είναι η θεότητα που μπορεί να καθοδηγήσει τους ανθρώπους πως θα κυριαρχήσουν στα άλογα μέρη της ψυχής τους για να κατακτήσουν την ευδαιμονία, πώς θα αποφύγουν τη μοίρα του Σίσυφου και θα μεταβούν από την ασυνειδησία στην ενσυνείδηση. Γι' αυτό οι θεμελιωτές αυτής της λατρείας

συνδέονται με το γένος του Προμηθέα, τον ευεργέτη του ανθρώπινου γένους.

Η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου να αφεθεί ή όχι στα ένστικτά του χαρακτηρίζεται, σε σύγχρονες ιατρικές μελέτες, ως «βαθμός ή ποιότητα της συνείδησης», δηλώνοντας πόσο κοντά είναι το άτομο στην συνειδητοποίηση της Αλήθειας,¹⁰² όπως και ο βαθμός συνεργασίας της αριστοτελικής νοητικής και ψυχικής μνήμης. Αυτή η ποιότητα της συνείδησης θεωρείται θεμελιακής σημασίας για την εξέλιξη της συνείδησης, ατομικής και συλλογικής, επιτρέποντας, με έναν νομοτελειώδη νόμο, να τεθεί το κοινό καλό υπεράνω του ιδιωτικού συμφέροντος. Ο Carl Jung έχει επισημάνει ότι το πνεύμα του πολιτισμού μπορεί να ανανεωθεί μόνο με μια αλλαγή στη στάση του ατόμου. Βασική αντίληψη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας είναι ότι η έλλειψη ηθικής και δικαιοσύνης καταλύει κάθε έννοια πολιτισμού. Συνεπώς, η λατρεία της Ιτωνίας Αθηνάς αποσκοπούσε ουσιαστικά στη συγκρότηση συλλογικής πολιτισμικής συνείδησης, με επίκεντρο τον Άνθρωπο, που θα χαρακτηρίζεται τόσο από νοητική όσο και από ψυχική ευχέρεια. Σε πόση δυσαρμονία βρίσκεται άραγε η σύγχρονη τεχνοκρατική και υλιστική κοινωνία του εξ ορθολογισμού με τις διδαχές αυτές;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαϊοπούλου Ι.Μ.2012, «Η λατρεία της Ιτωνίας Αθηνάς στην Ηπειρωτική και Νησιωτική Ελλάδα, Μέσα από τα Ιερά της, τα Γραπτά Κείμενα και τους Μύθους», στο *Athanasia. The Earthy, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age*, (επιμ. Stampolidis N, Kanta A., Giannikouri A), Proceedings of International Archaeological Conference, Rhodes 28-31 May 2009, Πανεπιστήμιο Κρήτης - Υπ. Πολιτισμού -Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Ηράκλειο, σ. 153-160 (Το ίδιο άρθρο στο διαδίκτυο: [Αρχαιολογικών 2014](#)).
- Boardman J. 1989, *Ελληνική Πλαστική, κλασική περίοδος*, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Bonanno-Αραβαντινού Μ. 2008, «Ο Ελικώνας και η περιοχή του», στο *Αρχαιολογία Εύβοια & Στερεά Ελλάδα* (επιμ. Βλαχόπουλος Α.), Μέλισσα, Αθήνα, σ. 260-269.
- Βαρουξή-Μαντύλα Γ. 2010, *Εκ Τροφονίου Αρξασθαι*, Λειβαδιά.
- Burkert W.1993, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, Αρχαϊκή και Κλασική Εποχή*, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Γιαννουλάκης Π. 2012, *Τροφώνιο Αντρο-Μαντείο Διός*, στο [διαδίκτυο](#).
- Γούλα Ε. 2012, «Μυστηριακές λατρείες και Διαβατήριες Τελετές στον Χώρο του Αιγαίου: η Περίπτωση των Καβειρών», στο *Athanasia. The Earthy, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age*, (επιμ.

- Stampolidis N, Kanta A., Giannikouri A), Proceedings of International Archaeological Conference, Rhodes 28-31 May 2009, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Υπουργείο Πολιτισμού- Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Ηράκλειο, σ. 161-176.
- Γιώβη Β., 2017, [Ιοδάμα: το άσβεστο πυρ της θεάς Αθηνάς](#).
- Δανέζης Μ., Θεοδοσίου 2013, [Έτσι Βλέπω τον Κόσμο](#), No 9, ERT 14/9/201.
- Δανέζης Μ. 2017^α, [Το Σύμπαν και ο Άνθρωπος](#), *Διάλεξη*, Δήμος Ηλιούπολης, 27/3/2017.
- Δανέζης Μ. 2017^β, [Συνείδηση και Πραγματικότητα](#), *Διάλεξη*, Πανόραμα Θεσσαλονίκης 2/6/ 2017.
- Δεσπίνης Γ. Ι. 1971, *Συμβολή στη μελέτη του έργου του Άγοράκριτου*.
- Κατσούλα Αδ. 2009, *Πλούταρχος περί του Σωκράτους Δαιμονίου. Η Δαιμονολογία της Πραγματείας*, Μεταπτυχιακή εργασία στο Παν/μιο Αθηνών.
- Κερέντι Κ.1966: *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, Εστία, Αθήνα.
- Λεκατσάς Π. 1985, *Διώνυσος. Καταγωγή και εξέλιξη της Διονυσιακής Θρησκείας*, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Βιβλιοθήκη Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα.
- Νικολάου Ε. *χ.χ*, *Ιερό Ιτωνίας Αθηνάς*, [Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών](#), *χ.χ*.
- Ντόουσον Μ.-Δ. 2010, «Θεσπέες», στο *Βοιωτία Ιστορία και Πολιτισμός*, (επιμ. Σίδερης Αθ.), Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Βοιωτίας & Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, σ. 89-92.
- Παπαδάκης Ν. 1916, «Περί το Χαρόπειον τής Κορώνειας», *Αρχαιολογικό Δελτίο 1916*, σ. 217 κ.εξ.
- Παπαχατζής Ν. 1992, *Πανσανίου Ελλάδος Περιγήσεις, Βοιωτικά-Φωκικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Β. 2010, «Κορώνεια», στο *Βοιωτία Ιστορία και Πολιτισμός* (επιμ. Σίδερης Αθ.), Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Βοιωτίας & Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, σ. 115-117.
- Πλατρίτης Κ. 2017, *Μαντείο Τροφονίου: Οι καταβολές της ιδέας του συνθετισμού στη σύγχρονη Ψυχοθεραπεία*, *Διάλεξη στην Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λειβαδιάς*, 17-12-2017.
- Πολυμέρη Θ. 2019, *Η Ετυμολογία Κυρίων Ονομάτων και Τοπωνυμίων τών Όμηρικων Έπων*, Αρχύτας, Αθήνα.
- Σπυρόπουλος Θ. 1972, *Αρχαιολογικό Δελτίο 1972 Χρον.*, σ. 316-318.
- Σπυρόπουλος Θ. 1973, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών 1973*, σ. 285-392.
- Σπυρόπουλος Θ. 1975, «Ανασκαφή παρά την Κορώνειαν Βοιωτίας», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1975*, σελ. 392-414, πιν. 292-297.
- Σταματάκου Ι. 1972, *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα.
- Τσάκαλης Α. 1999, *Ορφικά Κείμενα Άπαντα*, απόδοση Τσάκαλης Α., Αθήνα.
- Τσάκος Κ., Βιγλάκη-Σοφιανού Μ. 2012, *Σάμος. Τα Αρχαιολογικά Μουσεία*, J.S. Latsis, Public Benefit Publication, Αθήνα.
- Χαράλαμπίδης Γ. 2018, *Αριστοτέλους, Περί Μνήμης και Αναμνήσεως. Ο Ελληνικός Διαλογισμός και η Τέχνη του Νου*, Οσελότος, 3η έκδ., Αθήνα.
- Χαράλαμπίδης Γ. 2019, *Ο Μύθος του Ηρώς, Πλάτωνος Πολιτεία βιβλίον Ι*, 614b, Οσελότος, 2η έκδ., Αθήνα.
- Χαράλαμπίδης Γ. 2020, [Αποσυμβολισμός του μύθου του Περσέα](#).

- Χρήστου Θ. 2002, *Οι διαστανρούμενες διαδρομές της Βοιωτίας στον αθλητισμό και τον πολιτισμό*, Οργανισμός Νεότητας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Βοιωτίας, Λειβαδιά.
- Χριστόπουλος Γ., Κακριδής Ι. 1986, *Ελληνική Μυθολογία* (επιμ. Χριστόπουλος Γ.-Κακριδής Ι.), τόμος Ι-ΙΙΙ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Binliff et al 2009, Bintliff J., Slapsak B., Noordervliet B., van Zwiene J., Verweij J., *The Leiden- Ljubljana ancient cities of Boeotia Project, Summer 2007- Spring 2008*, Phoros 2009, σ. 17-42.
- Binliff et al 2013, Bintliff J., Noordervliet B., Van Zwiene J., Wilkinson K., Slapsak B., Stissi V., Piccoli C., Vionis A., *The Leiden- Ljubljana Ancient Cities of Boeotia Project, Season 2010-12*, Journal of The Netherlands Institute at Athens, Phoros 19. 2, 2013, σ.1-34.
- Bloch D. 2007, *Aristotle on Memory and Recollection*, Philosophia Antiqua vol. 110, Brill, Leiden-Boston.
- Bonnescere P.2003, «“Troponius of Levadea” mystery aspects of an oracular cult in Boeotia», στο *Greek Mysteries, The archaeology and ritual of ancient Greek secret cults*, (επιμ. Cosmopoulos M.), Routledge, London and New York, σ.169-192.
- Buck J.R. 1979, *A History of Boeotia*, The University of Alberta Press.
- Cook A.B. 1964, *Zeus, A Study in Ancient Religion*, vol.I, Biblio and Tannen, New York.
- Cook A.B. 1965, *Zeus, A study in Ancient religion*, vol.II, Biblio and Tannen, New York.
- Farinetti E. 2011, *Boeotian landscapes: a GIS-based study for the reconstruction and interpretation of the archaeological datasets of ancient Boeotia*, Oxford Archaeopres. Dissertation for Ph.D., Leiden University, Belgium, 2009.
- Fossey J.M.1988, *Topography and population of ancient Boiotia*, Vol.1, Ares Publishers, Chicago.
- Goula E. 2020, “The Cult of Itonia Athena and the Human Conscience”, στο *Open Journal for Studies in History (OJSH)*, τεύχος 3 (2), 30 December 2020, σ. 47-72.
- Graninger D. 2010, *Cult and Koinon in Hellenistic Thessaly*, Brill Studies in Greek and Roman Epigraphy, Brill, Leiden/Boston.
- Guevara Era R, Mateos D.M., Wennberg R., Perez Velasquez J.L. 2017 (11 January), «Towards a statistical mechanics of consciousness: maximization of number of connections is associated with conscious awareness», στο *Physic Review E*. – Αναφορά της έρευνας σε δημοσίευμα βλ. *Physics4u Weblog*, 1/5/2020.
- King R.A.H.2009, *Aristotle and Plotinus on Memory*, Quellen und Studien zur Philosophie, Band 94, Walter de Gruyter, Berlin - New York.
- Kowalzig B. 2012, *Singing for the Gods. Performances of Myth and Ritual in Archaic and Classical Greece*, Oxford University Press.
- Lalonde G.V.2019, *Athena Itonia: Geography and Meaning of an Ancient Greek War Goddess*, *Religion in the Graeco-Roman World*, Vol. 191, Brill.
- Lauffer S. 1986, *Kopais I. Untersuchungen zur historisschen Landeskunde Mittelgriechenlands*, P. Lang, Frankfurt.
- Leake W.H.1835, *Travels in Northern Greece*, Vol.II, London.
- Liddell H.G. and Scott R.1994, *Greek - English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford.
- Marinatos N. 2005, *The Goddess and the Warrior: The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion*, Routledge, London and New York.
- Müller Ch. G. 1811: *Ισαακίου και Ιωάννου του Τζέτζου Σχόλια εις Ανκόφρονα* (transl. Joseph Juste Scaliger), Sumtibus F.C.G. Vogelii, Leipzig ([google books](#)).
- Pritchett W.K.1969, *Studies in Ancient Greek Topography*, part II, Battlefields, Berkeley & Los Angeles.
- Russell D.A 2010, *On the daimonion of Socrates: Plutarch*, (ed. by Heinz-Günther Nesselrath), Publisher Mohr Siebeck GmbH and Co. KG, στο διαδίκτυο: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv9b2w6h>
- Schachter A. 1981, *The Cults of Boiotia, vol. 1: Acheloos to Hera*. Bulletin Supplement (University of London, Institute of Classical Studies) No 38 (1), Oxford Journals, Oxford University Press.
- Schachter A. 1986, *The Cults of Boiotia 2: Herakles to Poseidon*. Bulletin Supplement (University of London, Institute of Classical Studies), No 38 (2), Oxford Journals, Oxford University Press.
- Schachter A. 1994, *Cults of Boiotia, 3: Potmia to Zeus*. Bulletin Supplement (University of London, Institute of Classical Studies), No 38 (3), Oxford Journals, Oxford University Press.
- Schachter A.2003, «Evolutions of a mystery cult, The Theban Kabiroi», στο *Greek Mysteries. The archaeology and ritual of ancient Greek secret cults*, (επιμ. Cosmopoulos M.), Routledge, London and New York, σελ. 112-142.
- Schuré E. 2016, *Οι Μεγάλοι Μύστες*, Εφημερίδα «Το Βήμα», Αθήνα.
- Sorabji R.1972, *Aristotle on Memory*. Boston Public Library, Brown University Press.
- Sorabji R.2015, *Moral Conscience Through the Ages. Fifth Century B.C.E to the Present*, Oxford University Press.
- Vythoulkas G.& Muresanu D.F. 2014, «Conscience and Consciousness: a definition», *Journal of Medicine and Life*, 25/3/2014.

Ηλεκτρονικά Λεξικά - Αποθετήρια

- [Academic Dictionary of Greek](#).
- [etymologia.gr](#)
- [Theogonia.gr](https://www.theogonia.gr/theoi/theoix/xarites.htm), <https://www.theogonia.gr/theoi/theoix/xarites.htm>
- [Λεξικό Μυθολογίας, Λεξικόν των Αρχαίων Κυρίων Ονομάτων της Μυθολογίας](#).
- *Lexicum Iconograficum Mythologie Classic (LIMC)*, Εξωτερική σπηγή του αργείου B.80 του Βρετανικού Μουσείου, βλ. <https://weblimc.org/page/monument/2112767>. [British Museum Registration Number 1879, 1004, 1](#).
- [Wikisource. Org.](#), Πλούταρχος, Περί του Σωκράτους Δαιμονίου.
- Wikipedia, [Ιτωνία](#), [Ίτων](#)

Σημειώσεις

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί διασκευή του άρθρου που δημοσιεύτηκε στα αγγλικά, βλ. Goula 2020.
2. Νικολάου χ.χ. Graninger 2010· Βαϊοπούλου 2012· Lalonde 2019, σ. 57-85, 204-254.
3. Στράβων 9.2.29: «ἡ μὲν οὖν Κορώνεια ἐγγὺς τοῦ Ἐλικώνος ἐστὶν ἐφ’ ὕψους ἰδρυμένη, κατελάβοντο δ’ αὐτὴν ἐπαιόντες ἐκ τῆς Θετταλικῆς Ἀρνης οἱ Βοιωτοὶ μετὰ τὰ Τρωικά, ὅτε περ καὶ τὸν Ὀρχομένον ἔσχον· Κρατήσαντες δὲ τῆς Κορωνείας ἐν τῷ πρὸ αὐτῆς πεδίῳ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἰδρῶσαντο ὁμόνυμον τῷ Θετταλικῷ, καὶ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Κουάριον προσηγόρευσαν ὁμοφώνως τῷ ἐκεῖ. Ἀλκαῖος δὲ καλεῖ Κωράλιον λέξων· «[ὦ ‘ν] ἀσσ’ Ἀθανᾶ πολέ[μη]δάκος] ἄ ποι Κορωνείας ἐπὶ λαῖω ναῦο πάροισεν ἀμφιβαίνεις] Κωράλιω ποταμῷ παρ’ ὄχθαις.» ἐνταῦθα δε καὶ τὰ Παμβοιώτια συντέλουν· συγκαθίδρυσται δε τῇ Ἀθηνᾷ ὁ αἰδης κατά τινα, ὡς φασι μυστικὴν αἰτίαν. Οἱ μὲν οὖν ἐν τῇ

- Κορωνεία Κορώνιοι λέγονται, οί δ' ἐν τῇ Μεσσηνιακῇ Κορωναιῖς.».
4. Πανσανίας, βιβλίο 9, *Βοιωτικά*, [34.1] πρὶν δὲ ἐξ Κορώνειαν ἐξ Ἀλαλοκομενῶν ἀφικέσθαι, τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνάς ἐστι τὸ ἱερὸν: καλεῖται δὲ ἀπὸ Ἰτωνίου τοῦ Ἀμφικτύονος, καὶ ἐς τὸν κοινὸν συνίασιν ἐνταῦθα οἱ Βοιωτοὶ σύλλογον. ἐν δὲ τῷ ναφῷ χαλκοῦ πεποιημένα Ἀθηνάς Ἰτωνίας καὶ Διὸς ἐστὶν ἀγάλματα: τέχνη δὲ Ἀγορακρίτου, μαθητοῦ τε καὶ ἐρωμένου Φειδίου. ἀνέθεσαν δὲ καὶ Χαρίτων ἀγάλματα ἐπ' ἐμοῦ. [34.2] λέγεται δὲ καὶ τοιόνδε, Ἰοδάμαν ἱερομένην τῇ θεῷ νύκτωρ ἐς τὸ τέμενος ἐσελθεῖν καὶ αὐτὴ τὴν Ἀθηνάν φανῆναι, τῷ χιτῶνι δὲ τῆς θεοῦ τὴν Μεδοῦσης ἐπεῖναι τῆς Γοργόνος κεφαλῆν: Ἰοδάμαν δέ, ὡς εἶδε, γενέσθαι λίθον. καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθειάσα γυνὴ πῦρ ἀνά πάσαν ἡμέραν ἐπὶ τῆς Ἰοδάμας τὸν βωμὸν ἐς τρεῖς ἐπιλέγει τῇ Βοιωτῶν φωνῇ Ἰοδάμαν ζῆν καὶ αἰτεῖν πῦρ.[34.3] Κορώνεια δὲ παρεῖχτο μὲν ἐς μνήμην ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς Ἐρμού βωμὸν Ἐπιμηλίου, τὸν δὲ ἀνέμων. κατωτέρω δὲ ὀλίγον Ἦρας ἐστὶν ἱερὸν καὶ ἀγάλμα ἀρχαῖον, Πυθοδόρου τέχνη Ὀθβαίου, φέρει δὲ ἐπὶ τῇ χειρὶ Σειρήνας: τὰς γὰρ δὴ Ἀχελφῶν θυγατέρας ἀναπεισθείσας φασὶν ὑπὸ Ἦρας καταστῆναι πρὸς τὰς Μούσας ἐς ὥδης ἔργον: αἱ δὲ ὡς ἐνίκησαν, ἀποτίλασαι τῶν Σειρῶνων τὰ περὶ ποιήσασθαι στεφάνους ἀπ' αὐτῶν λέγονται. [34.4] Κορωνείας δὲ σταδίου ὡς τεσσαράκοντα ὄρος ἀπέχει τὸ Λιβήθριον, ἀγάλματα δὲ ἐν αὐτῷ Μουσῶν τε καὶ νυμφῶν ἐπίκλησιν ἐστὶ Λιβηθρίων: καὶ πηγαί--τὴν μὲν Λιβηθριάδα ὀνομάζουσιν, ἡ δὲ ἑτέρα ἰΠέτρα--γυναικὸς μαστοῖς εἰσιν εἰκασμένα, καὶ ὅμοιον γάλακτι ὕδωρ ἀπ' αὐτῶν ἄνευσιν.[34.5] ἐς δὲ τὸ ὄρος τὸ Λαφύστιον καὶ ἐς τοῦ Διὸς τοῦ Λαφυστίου τὸ τέμενός εἰσιν ἐκ Κορωνείας στάδιοι μάλιστα εἴκοσι. λίθου μὲν τὸ ἀγάλμα ἐστὶν: Ἀθάμαντος δὲ θύειν Φριξὸν καὶ Ἑλλην ἐνταῦθα μέλλοντος πεμφθῆναι κριὸν τοῖς παισὶ φασὶν ὑπὸ Διὸς ἔχοντα τὸ ἔριον χρυσοῦν, καὶ ἀποδρᾶναι σφᾶς ἐπὶ τοῦ κριοῦ τούτου. ἀνωτέρω δὲ ἐστὶν Ἡρακλῆς Χάροψ ἐπίκλησιν: ἐνταῦθα δὲ οἱ Βοιωτοὶ λέγουσιν ἀναβῆναι τὸν Ἡρακλέα ἄγοντα τοῦ Ἰδίου τὸν κύνα. ἐκ δὲ Λαφυστίου κατιόντι ἐς τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνάς τὸ ἱερὸν ποταμὸς ἐστὶ Φάλαρος ἐς τὴν Κηφισίδα ἐκδιδοῦς λίμνην.
 5. Buck 1979, σ. 76-78· ο Lalande 2019, σ. 86, 93-99, θεωρεῖ ὅτι ἡ μετανάστευση τῶν Βοιωτῶν ἐγένετο σταδιακὰ ἀπὸ τὴν YEX ὡς τὸν 6ο αἰ. π.Χ.
 6. Schachter 1981, σ. 112, 119, 122· Kowaltzig 2012, σ. 353-7, 362-4. Για τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς αἰολικῆ θεότητα βλ. Παπαχατζῆς 1992, 217-219· Βαϊοπούλου 2012. Το γεγονός ὅμως ὅτι βρισκόμαστε τὴν λατρεία σὲ Ἀθῆνα καὶ Ἀμοργό, παρότι αὐτὲς θεωροῦνται θεσσαλικῆς προέλευσης (βλ. Lalande 2019), κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐξασθενεῖ αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ.
 7. Φυλετικὲς ἐνώσεις πόλεων με θρησκευτικὸ καὶ πολιτικὸ χαρακτῆρα, βλ. Burkert 1993, σ. 523.
 8. Schachter 1981, σ. 123-4· Παπαχατζῆς 1992 ὅ.π.· Kowaltzig 2012, σ. 360 κ. ἐξ.· Lalande 2019, σ. 151-165. Τα Παμβωϊώτια τεκμηριώνονται ἐπιγραφικὰ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. (IG ix2. 1 170).
 9. Ἐπιγραφικὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν Ἀμοργό μαρτυροῦν συλλατρεία Ἀθηνάς καὶ Δία ἀλλὰ δὲν συσχετίζεται με μυστηριακὴ λατρεία, βλ. Lalande 2019, σ. 226 αρ. υποσ.75, 227, σ. 239 αρ. υποσ. 120.
 10. Lalande 2019, σ. 121-4, 126-131.
 11. Boardman 1989, πν. 201 (Ἀθηνά Albani)· Δεσπίνης 1971, ο οποίος τεκμηριώνει τὴν ταύτιση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀντιγράφο, τὸ ὁποῖο ἀποδίδει τὸ σῆμα. Ὡστόσο δὲν θεωρεῖται βέβαιο ἀν πρόκειται γιὰ σύνταγμα ἢ γιὰ χωριστὰ ἀγάλματα, βλ. Lalande 2019 ὅ.π.· Για τὴ σημασία τοῦ Ἰδίου κνήμης βλ. Academic Dictionary of Greek.
 12. Leake 1835· Παπαδάκης 1916· Bintliff et al 2009· Bintliff et al 2010· Farinetti 2011.
 13. Χριστόπουλος-Κακριδῆς 1986, τόμ. 3, σελ. 100, 117, 119-122, 124, 249, 251· Buck 1979, σ. 58· Πολυμέρης 2019, σ. 388 ἀναφέρει ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ Κανέως, τοῦ βασιλιά τῶν Λαπιθῶν· Λεξικό Μυθολογίας, σ. 279.
 14. Τζέτζου σχόλια εἰς Λυκόφρονα 22, Παυσ. 9.24.1, που ἀποδίδει τὴν ἰδρυση τῆς Ἀκραιφίας στὸν Ἀθάμαντα, βλ. Kowaltzig 2012, σ. 343 καὶ υποσ. 32.
 15. Farinetti 2011, σ. 5-9.
 16. Σπυρόπουλος 1972, σ. 317· ο ἴδιος 1973, σ. 271-2· ο ἴδιος 1975· Παπαχατζῆς 1992, σ. 215-216.
 17. Fossey 1988, σ. 330-2· Schachter 1981, σ. 118-120· Lalande 2019, σ. 108-110, 130, ὅπου παραθέτει ὅλες τὶς ἀπόψεις που ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία· Kowaltzig 2012, σ. 337 υποσ.15, σ. 362, ἀποδέχεται ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τοῦ Ἰτωνίας τεμένους καὶ ἀναφέρει τὶς πολυάριθμες βάσεις τριπόδων που ἔχει δώσει το ἱερὸ.
 18. Παπαδάκης 1916, σ. 220· Fossey 1988, σ. 328.
 19. Schachter 1981, σ.122-3· Lalande 2019, σ.151-165.
 20. Δεσπίνης 1971, σ. 145· Σπυρόπουλος 1975, σ. 410.
 21. Σπυρόπουλος 1975: 408-9, πν. 295.
 22. Ἀρχαῖα ἀγγεῖα που ἔχουν συσχετιστεῖ με τὴ λατρεία τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνάς βλ. Schachter 1981, σ. 118-119.
 23. British Museum Reg. Num 1879, 1004, 1· LIMC ad.42439· Schachter 1981, σ.119· Lalande 2019, σ.127.
 24. Γούλα 2012, σ. 170.
 25. Schuré 2016, σ. 243· Schachter 1981, σ. 104-6.
 26. Χρήστου 2002, σ. 11, 13· Χριστόπουλος-Κακριδῆς 1986, τόμ. 1, σ. 230· Lalande 2019, σ. 130 αρ. υποσ. 171.
 27. Παπαχατζῆς 1992, σ. 215-217, 219-220.
 28. Παπαδάκης 1916· Schachter 1986, σ. 7 αρ. υποσ. 3· Παπαχατζῆς 1992, σ. 218-220.
 29. Παπαδάκης 1916· Schachter 1994, σ.106· ἴδιος 1986, σ. 10-11. Στὸν Ἀθῆνη πηγάει καὶ πηγὴ με ζεστὰ νερά.
 30. Farinetti 2011, σ. 16-18.
 31. Σπυρόπουλος 1972, σ. 316 (γιὰ τὴν ἀνασκαφῆ)· Παπαχατζῆς 1992, σ. 219-220· Fossey 1988, σ. 329 (γιὰ τὴν ἐπιγραφῆ).
 32. Παπαχατζῆς 1992, σ. 218· Schachter 1986, σ.10-11· Goula 2020.
 33. Schachter 1986, σ. 10-11.
 34. Schachter 1994, σ. 104-108.
 35. Παπαχατζῆς 1992, σ. 219· Schachter 1994, σ. 104-8· Lalande 2019, σ.127· γιὰ τὴν ἐτυμολογία βλ. Σταματάκου 1972, σ. 570 ἀπὸ τὸ ρῆμα λαφύσσω/λάφτω· γιὰ τοὺς συμβολισμοὺς βλ. Cook 1964, τμ. 1, σελ. 403-5· Χαράλαμπίδης 2018, σ.146· ο Παπαχατζῆς (1992, σ. 216-7) διακρίνει στὴ δυτικὴ Βοιωτία τρεῖς λατρεῖες τοῦ Δία, που ἐκφράζουν τὴν ἰδια θεότητα, τὸν Τροφόνιο, τὸν Λαφύστιο καὶ τὴς Κορώνειας. Ἡ Βαϊοπούλου (2012) ἀκολουθώντας ἕνα ὑπαινιγμὸ τοῦ Παπαχατζῆ (ὅ.π.) δὲν ἀποκλείει πᾶρεδρος τῆς Ἀθηνάς νὰ ἦταν ὁ Ποσειδῶνας που σὲ ἕνα πρῶιμότερο στάδιο λατρευόταν στὴ Βοιωτία ὡς κυρίαρχος τοῦ κόσμου, πρὶν γίνεθ θεὸς τῶν ποταμῶν. Ἡ ὑπόθεσι αὐτῆ ὅμως δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ τα ὑπάρχοντα στοιχεῖα..
 36. Schachter 1994, σ. 104-8.
 37. Τζέτζου σχόλια εἰς Λυκόφρονα (12ος αἰ.), βλ. Müller 1811, σ. 554-5· Μέγα Ἐτυμολογικὸ Λεξικόν 1499, σ. 239 στήλη 480 (15ου αἰ.), (Simonides of Keos, FGrH 8 F 1)· Σχ. Ἀπολ. Ρόδ. 1.551a (Armenidas, FGrH 378 F)· Κερένι 1966, σ. 122· Βαϊοπούλου 2012, σ. 154· Lalande 2019, σ. 5-6, 17 υποσ. 38-39,

- σ. 22-23, 88-90, 138-9 όπου τεκμηριώνει την θεσσαλική προέλευση του ονόματος Ίτων και των παράγωγών αυτού.
38. Kowalzig 2012, σ.363· Lalonde 2012, σ. 88-90.
39. Kowalzig 2012, σ. 363 υποσ.76.
40. Χριστόπουλος-Κακριδής, 1986, τμ. 1, σ. 230-231· ιδίων 1986, τόμ. 2, σελ. 105· ιδίων 1986, τόμ. 3, σ. 216· Σπυρόπουλος 1975· Παπαχατζής 1992, σ. 215-21· Βαϊοπούλου 2012.
41. Παπαδάκης 2012· Kowalzig 2012, σ. 362· αναλυτικότερα η επιχειρηματολογία βλ. Lalonde 2019, σ. 86-87, 131-132. Εκτός των φιλολογικών αναφορών, βασικό τεκμήριο του πολεμικού χαρακτήρα της Ιτωνίας θεωρείται η απεικόνισή της σε νομίσματα, κυρίως της Θεσσαλικής Συμμαχίας.
42. Βαχχυλίδης (απ.15)· Kowalzig 2012, σ. 362-3.
43. Schachter 1981, σ. 118-120. Μεταξύ αυτών των αγγείων και η λεκανίδα B80 του Βρετανικού Μουσείου.
44. Παπαχατζής 1992, σ. 217-8.
45. Σπυρόπουλος 1975, σ. 410.
46. Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 1, σ. 230-231· ιδίων, τόμ. 3, σ. 216· Βαϊοπούλου 2012· Χρήστου 2002, σ. 12-13· Γιώβη 2017· Lalonde 2019, σ.126-131.
47. Βαϊοπούλου 2012, αναφορά στην άποψη της Peana Chirassi για την ετυμολογία του ονόματος από τη λέξη «ιτία» για τις ηλικιακές διαβατήριες τελετές βλ. Σπυρόπουλος 1975· Βαϊοπούλου 2012, η οποία παραπέμπει σε άποψη του Kerenyi.
48. Παρότι το συγκεκριμένο κείμενο έχει μεταφραστεί και σχολιαστεί και από αγγλόφωνους (Sorabji 1972· Bloch 2007· King 2009), έχω επιλέξει να στηριχθώ στην μετάφραση και την ερμηνεία που δίνει ο Γ. Χαραλαμπίδης (2018), γιατί θεωρώ ότι η ερμηνευτική του προσέγγισή μάς βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα το λατρευτικό υπόβαθρο που μας αφορά.
49. Schuré 2016, σ. 225-7.
50. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 19.
51. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 86-89.
52. Vythoulkas, Muresanu 2014.
53. Για τη σημασία του όρου consciousness βλ. Liddell and Scott 1994, σ. 1704.
54. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 96-97.
55. Βαϊοπούλου 2014· Πλατρίτης 2017· Λεκατσάς 1985, σ. 71-74, 135-6, 178-9· Παπαχατζής 1992, σ. 181α, σ. 219α.
56. Ο μαστός συνδέεται με το μητρικό γάλα, το οποίο θεωρείται πως συμβολίζει την Ήρα-Ψυχή και παραπέμπει στις ψυχικές διεργασίες και στους γαλαξίες απ' όπου αυτή προέρχεται. Βλ. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 59.
57. Cook 1964, τόμ.Ι, σ. 400-401· Γούλα 2012· Schachter 2003.
58. Cook 1964, τόμ. Ι, σ. 398-403, 645-650, 646 υποσ. 3.
59. Cook 1965, τόμ.ΙΙ, σ. 341-344, υποσ. 3· ιδίου 1964, τόμ. Ι, σ. 29-31· Δανέζης-Θεοδοσίου 2013· Δανέζης 2017α.
60. «πάντα ταυτά καί οὐ τά αὐτά· φάος Ζηνί, σκότος Ἄϊδη, φάος Ἄϊδη, σκότος Ζηνί», Hippocr. De victu I.5, βλ. Cook 1964, τόμ.Ι, σ. 29, υποσ. 1.
61. Russell 2010, σ. 60-61· για τη σημασία του δαμονίου στον Σωκράτη και τον Πλούταρχο βλ. Κατσούλα 2009.
62. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 68.
63. Παπαχατζής 1992, σ. 236-241· Bonnescere 2003· Βαρουξή-Μπαντίλα 2010· Schachter 1994, σ. 68-89· Πλατρίτης 2017· Γιαννουλάκης 2012.
64. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 19· Physics4u Weblog 2020· Guevara Erra et all 2017.
65. Χαραλαμπίδης 2019, σ. 58, 61-2.
66. Τσάκος & Βιγλάκη-Σοφιανού 2012, σ. 69.
67. Κερένυι 1966, σ. 122· Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 2, σ. 101· Schachter 1981, τόμ. 1, σ. 113· Kowalzig 2012, σ. 363· Lalonde 2019, σ. 110-112.
68. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 142. Η λέξη ὕδωρ θεωρείται πως υποκρύπτει τη λέξη δόρυ, που προκαλεί πληγές.
69. Χαραλαμπίδης 2019, σ. 36.
70. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 19· ο Πλάτωνας ετυμολογεί τη λέξη από το ρήμα θέειν = τρέχειν και δηλώνει κάθε κυκλοτερές πράγμα που φαίνεται ότι περιτρέχει και επανέρχεται εις εαυτόν (θο-ός = ταχύς, δηλώνει ενέργεια) βλ. etymologia. gr. Παρότι η έρευνα δεν έχει καταλήξει σε σαφή συμπεράσματα για την προέλευση της λέξης «θεός», κι άλλες ερμηνείες που έχουν δοθεί (θέωμα =βλέπω τα πάντα, το σασσορικό dena ή dyaus που σχετίζεται με την έννοια του φωτός) μπορούν να συνδυαστούν με την υπόθεση που διατυπώνεται εδώ.
71. Συστατικά του ονόματος: επτακτικό α-θεός -νόα, βλ. Πολυμέρη 2019, σ. 28· στη Wikipedia, λήμμα Αθηνά, κρίνεται παρετυμολογική.
72. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 24· ιδίου 2019, σ. 37-39.
73. Ορισμός της Αλήθειας βλ. Δανέζης 2017β, λεπτό 15.30'-19.40'.
74. Χαραλαμπίδης 2019, σ. 25-28, 30.
75. Σταματάκου 1972, σ. 417· η ετυμολογία αυτή ταιριάζει και στο τοπωνύμιο Ίτων, δηλώνοντας τον κατάλληλο τόπο απ' όπου κάποιος θα μπορούσε να οδηγηθεί κάπου, αποκτώντας σε επίπεδο λατρείας ένας συμβολικό νόημα.
76. Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 3, σ.100· Burkert 1993, σ. 430-431.
77. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 146-7, θεωρείται ότι η Αργοναυτική εκστρατεία υποδηλώνει την νοητική εκστρατεία του γνώθι σαυτόν.
78. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 32-48· Χαραλαμπίδης 2019, σ. 32-33, 39-40.
79. Liddell and Scott 1994, σ. 1704· Sorabji 2015, σ. 18-22.
80. Δανέζης 2017β, λεπτό 39.10· 2017γ, λεπτό 25.33-34.21.
81. Lalonde 2019, σ. 136-7, υποσ. 197.
82. Σταματάκου 1972, 470.
83. Κερένυι 1966, σ. 122· Burkert 1993, σ. 394-5, 422· Γιώβη 2017· Lalonde 2019, σ. 136-7.
84. Χαραλαμπίδης 2018, σ. 138.
85. Lalonde 2019, σ. 270 fig. 30-31·Schachter 1981, σ.119.
86. Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 1, σ. 228-232, τόμ. 3, σ. 105.
87. Για την διαδικασία διαμόρφωσης, την Πρώμη Εποχή Σιδήρου, της ελληνικής Ρέας από πρότυπα κρητομυκηναϊκά, ανατολικά και αιγυπτιακά, τον αποτροπαικό της χαρακτήρα, την προστατευτική της σχέση με τον πολεμιστή και την σύνδεση της με τη Γοργώ βλ. Marinatos 2005, σ. 27-34, 62, 86-87, 131-5· Γούλα 2012, σ. 175.
88. Τσάκαλης 1999, σ. 42-44, 50-51.
89. Χάριτες βλ. Theogonia.gr· Καβείρια βλ. Γούλα 2012.
90. Κερένυι 1996, σ. 60.
91. Kerenyi 1966, 59-60· Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 3, σ. 182-4.
92. Χαραλαμπίδης 2020· τοιμέρεια ψυχής βλ. Χαραλαμπίδης 2019, σ. 59.
93. Χαραλαμπίδης 2020.
94. Στράβων 8.6.21· Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ. 3, σ. 252· Ντόουσον 2010, σ. 92· Farinetti 2011, σ. 23 no31.
95. Χαραλαμπίδης 2018, σ.141-143.
96. Παπαδάκης 1916.
97. χαρά και όπα =οφθαλμός βλ. Σταματάκου 1972, σ. 1103.

98. Σταματάκου 1972, σ. 489.
99. Burkert 1993, σ. 236-7, 295, 363, 431· Κερέντι 1966, σ. 249·
Χριστόπουλος-Κακριδής 1986, τόμ.3, σ. 74,122.
100.Γούλα 2012. Με τις ιδιότητες αυτές ο Ερμής συνδέεται
επίσης με την Καβειριακή λατρεία.
101.Χαραλαμπίδης 2018, σ.123-4.
102.Vythoulkas, Muresanu 2014.

Ευχαριστίες

Για τη χρήση φωτογραφιών, ευχαριστώ τους υπεύθυνους του Βρετανικού Μουσείου για το αγγείο B80, την Dr. Emeri Farinetti για τον αρχαιολογικό χάρτη της αρχαίας Κορωνειακής. Επίσης εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον αρχαιολόγο Θεόδωρο Σπυρόπουλο και στον διευθυντή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λειβαδιάς Λεωνίδα Διαμαντή, για την βοήθεια τους να αποκτήσω πρόσβαση σε δημοσιεύσεις που στην περίοδο του κορωνοϊού είναι δύσκολο να βρεις, και τέλος στη φίλη μου Ιωάννα Μιχάλη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις της.

Προέλευση εικονογράφησης άρθρου

1. Βάση του χάρτη από τη google, επισημάνσεις της συγγραφέως, 2. Boardman 1989, εικ. 201, Εκδ. Καρδαμίτσα, 3. Προσωπικό αρχείο της συγγραφέως, 4. Farinetti 2011, Appendix I.1, Fig. 1, αρχικός χάρτης Farinetti 2011, με προσθήκες της συγγραφέως, 5. The Trustees of the British Museum, 6. Χρήστου 2002, σ. 11, 7. The Trustees of the British Museum.

ABSTRACT

Itonia Athena and the human conscience

The case of the Boeotian cult in Koroneia

Eleni G. Goula

Archaeologist - Philologist (teacher)

PhD Candidate at the Department of Social Anthropology and History of the University of the Aegean

Themes in Archaeology 2021, 5(1): 76 - 101

The cult of Itonia Athena, although today almost unknown to the public, in antiquity seems to have had a special prestige, at least in the specific areas where it is met (Thessaly, Boeotia, Amorgos, Athens). As far as Boeotians are concerning, she were considered as their «national» deity and her sanctuary, near Koroneia, was the center of their federal union known as Voiotikon Koinon. This article focuses on the mystery nature of her Boeotian worship, which is not certified elsewhere. It attempts to outline this almost unknown mystic cult, which seems to have been formed under the influence of Orphism. Itonia Athena, a figure who seems to combine the qualities of the Great Mother-Rhea, was associated with the chthonic Zeus of the Orphics. The cult, in which other forms are also involved, seems that was concerning the human conscience and aimed at the conquest by the initiates of self-knowledge and free will. The theory of Aristoteles about Memory and Remembrance, in combination with Platonic theories and Orphic philosophy are used as an interpretive tool in order to decipher the worship.

Key words: Koroneia, Itonia Athena, Mystic cult, Orphism, self-knowledge, consciousness, Memory and Remembrance, Aristotle